

JÖNKÖPING UNIVERSITY

*School of Education and
Communication*

Vems ärenden går elden?

En historiografisk jämförelse av Sveriges och Finlands häxprocesser ur ett genusperspektiv.

KURS: *Historia för ämneslärare, 61-90 hp*

PROGRAM: *Ämneslärarprogrammet*

FÖRFATTARE: *Martin Svensson*

EXAMINATOR: *Johannes Heuman*

TERMIN: *HT19*

Abstract

Martin Svensson

Who does the fire serve?

A historiographic comparative study of Swedish and Finnish witch processes seen from a gender perspective.

Number of pages: 45

This essay is a comparative historiographic study of how the 17th century witch processes in Sweden and Finland has been described in dissertations, essays and articles over the last 50 years. These countries were chosen for comparison due to Sweden's female majority of accused and condemned witches, while Finland had almost equal percentages of accused and condemned men and women. The time frame for this study co-relates to the establishment of gender theory in historical science. The four questions that this essay has answered is how the accused, the accusers and the reasons behind the accusations has been described differently over time, as well as which similarities and differences exist between Sweden and Finland. These questions have been analysed with three logics based on gender theories formulated by Yvonne Hirdman, Gro Hageman and Klas Åmark. The progression illustrated how research performed more conscious reasoning about gender over time, as well as how the initial judiciary historians paved the way for social and gender historians. The Finnish witch processes were influenced by the paradigm of female witches from the Swedish Empire, yet only in the western provinces. In eastern Finland, the idea of the male witch lived on. Springing from this conclusion, Finnish researchers claim that post-colonial perspectives as well as post-structural gender theory has a great explanatory value, even outside of their own context. Regardless of the nationality of the accusations a majority was described as rooted in socio-economic jealousy and rivalry within the accused's own social class.

Keywords: 1600-tal, häxprocesser, genusperspektiv, historiografi, Sverige, Finland, Östersjöväldet.

Innehåll

1. Inledning.....	1
2. Syfte och problemformulering.....	2
3. Teori & metod.....	2
3.1 Från kvinnohistoria till genushistoria	2
3.2 En jämförande kvalitativ studie	4
4. Tidigare forskning.....	4
5. Källmaterial.....	6
5.1 Avgränsningar och källkritisk diskussion	9
6. Bakgrund.....	11
6.1 Det västeuropeiska paradigmet.....	11
6.2 Trolldom	12
6.3 Den nordiska periferin.....	13
7. Resultat.....	14
7.1 Beskrivningar av de anklagade i Sverige.....	14
7.1.1 Ankarloo.....	14
7.1.2 Lagerlöf-Génetay	16
7.1.3 Östling.....	18
7.1.4 Delanalys av beskrivningarna av de anklagade i Sverige	20
7.2 Beskrivningar av de anklagande i Sverige.....	22
7.2.1 Ankarloo.....	22
7.2.2 Lagerlöf-Génetay	22
7.2.3 Östling.....	23
7.2.4 Delanalys beskrivningar av de anklagande i Sverige	24
7.3 Beskrivningar av orsakerna till anklagelserna i Sverige	25
7.3.1 Ankarloo.....	25
7.3.2 Lagerlöf-Génetay	26
7.3.3 Östling.....	26
7.3.4 Delanalys beskrivningarna av orsakerna i Sverige.....	27
7.4 Beskrivningar av de anklagade i Finland.....	28
7.4.1 Heikkinen	28
7.4.2 Nenonen	29
7.4.3 Toivo	30
7.4.4 Delanalys de anklagade i Finland	32

7.5 Beskrivningar av de anklagande i Finland.....	34
7.5.1 Heikkinen	34
7.5.2 Nenonen	35
7.5.3 Toivo	35
7.5.4 Delanalys beskrivningar av de anklagande i Finland	36
7.6 Beskrivningar av orsakerna till anklagelserna i Finland.....	37
7.6.1 Heikkinen	37
7.6.2 Nenonen	38
7.6.3 Toivo	39
7.6.4 Delanalys beskrivningar av orsakerna till anklagelserna i Finland	39
8. Diskussion.....	41
9. Slutdiskussion	44
10. Källförteckning.....	46
10.1 Källmaterial.....	46
10.2 Referensmaterial.....	46

1. Inledning

Häxprocesserna under 1600-talet var en mörk rättslig tidsperiod i alla länder där de ägde rum. Fyrahundra år senare är dessa processer likställda med ogrundade rättshaverier, där oskyldiga dömdes till döden för fiktiva brott. Stora forskningsansträngningar har gjorts över hela den europeiska och nordamerikanska sfären de senaste fem decennierna för att förklara hur dessa juridiskt legala massmord kunde ske. Förklaringsmodellerna har varierat, täckande alltifrån ett systematiserat misogynt patriarkalt samhälle, socioekonomiska förhållanden inom lägre samhällsklasser eller anklagelsernas användande som ett vapen i lokalkonflikter.¹ En ansats som bestått genom det sena 1900-talet är den geografiska indelningen av häxprocesserna som forskare ägnat sig åt, där Västeuropa i egenskap av häxprocessernas födelseplats betraktats som ett centrum och resterande Europa som perifera skeenden.² Denna geografiska indelning och den kvinnliga majoriteten av dödsdömda som hört till den har kommit att spela stor roll för om en häxprocess ansetts vara representativ eller av särart. Ett exempel på en nation med särdrag är Finland där 49 % av de som avrättades var män.³ I kombination med att det västeuropeiska sammanhanget problematiserats har forskare börjat applicera nya perspektiv på de nordiska häxprocesserna, såsom det genushistoriska.

I denna uppsats ämnar jag kartlägga och jämföra hur historiker har förklarat häxprocesserna i Sverige och Finland. Denna jämförelse syftar till att se hur användandet av det genushistoriska perspektivet växt fram över de senaste fem decennierna. De två nationerna Finland och Sverige har valts utifrån att de svenska häxprocesserna med sin majoritet av dödsdömda kvinnor anses representativ för det västeuropeiska paradigmet i jämförelse med det avvikande Finland. Tidigare undersökningar, såsom Else Tilly Johansens avhandling från 2011, har översiktligt sammanställt ett flertal av de studier som kommer beröras i denna uppsats.⁴ Denna undersökning ställer nya frågor till en del av det material som studerats av Johansen, samt inkluderar forskning som publicerats efter Johansens avhandling.

---

¹ Nenonen, Marko. The dubious history of the witch-hunts. I *Writing witch-hunt histories: Challenging the paradigm*, Marko Nenonen & Raisa Maria Toivo (red.), 17-36. Boston: Brill, 2014.

² Ankarloo, Bengt & Henningsen, Gustav (red.). *Skrifter Bd 13 Häxornas Europa 1400-1700*. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning, 1987, 17.

³ Toivo, Raisa Maria. Male Witches and Masculinity in Early Modern Finnish Witchcraft Trials. I *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*, Marianna G. Muravyeva & Raisa Maria Toivo (red.), 137-152. New York: Routledge, 2013.

⁴ Johansen, Else Lilly. *Trolldomsforskning i Norden ca 1970-2010 – en forskningsöversikt*. Diss., Universitet i Tromsø, 2011.

2. Syfte och problemformulering

Syftet med denna uppsats är att utifrån en jämförande historiografisk analys se hur forskning förklarat häxprocesserna i Sverige och Finland mellan åren 1969 och 2019. Uppsatsen syftar även till att se hur det genushistoriska perspektivet över tid påverkat analysen av häxprocesserna. Detta syfte ska uppnås genom att besvara följande frågeställningar:

- Hur har beskrivningarna av manliga och kvinnliga anklagade och dömda skiftat över tid och plats?
- Hur har beskrivningarna av anklagarna skiftat över tid och plats?
- Hur har beskrivningarna av orsakerna till anklagelserna förändrats över tid och plats?
- Vilka likheter och skillnader finns emellan svensk och finsk forskning?

3. Teori & metod

Genom att göra en historiografisk jämförelse i Sverige och Finland och därigenom kartlägga forskningen i respektive land förväntas en progression i appliceringen av genusteori kunna synliggöras.

3.1 Från kvinnohistoria till genushistoria

Begreppen *kvinnohistoria* och *genushistoria* är förhållandevis unga inom historievetenskapen. Innan de etablerades reagerades forskningen av den mansdominerade världshistorien om kungar, krig och fredsfördrag. Detta förändrades på 1960-talet, då en allmän våg av radikaliseringsvepte över västvärldens universitet och befolkningar, som krävde att få studera även *folkets* historia.⁵ Därmed växte ett intresse fram för att gestalta kvinnornas roll i världshistorien – för att ge dem det utrymme i historieforskningen som de dittills inte getts. Detta försök att ge gömda och glömda kvinnor den rättvisa skildring de förtjänade stötte snart på problem, då kvinnohistorien tenderade att bli en tilläggshistoria, och reducerades till något som existerade separat bredvid större historiska händelser. Den bortglömda halvan av samhället kom även att behandlas som en minoritet i total enighet, utan hänsyn till kvinnors olikheter sinsemellan.⁶ Härefter försökte kvinnohistorikerna avgränsa sig till enbart kvinnorna, frikopplat från deras historiska kontext. Detta kom dock att bli en ofullständig vetenskap som tenderade att bli

---

⁵ Hirdman, Yvonne. Vad är kvinnohistoria? I *Kvinnohistoria: om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, Yvonne Hirdman (red.), Stockholm: Utbildningsradion, 1992, 7.

⁶ *Ibid.*, 14

beskrivningar av dåliga levnadsvillkor i samhället eller avgränsade utopier som återgav en rosaskimrande dåtid frånskilt från sin historiska samtid. Detta har beskrivits som ”eländets eller idyllens historier” av Yvonne Hirdman.⁷ Kvinnohistoriens ansats, att synliggöra kvinnor till samma grad som män, lät sig inte göras. Detta på grund av att kvinnohistoria aldrig kan skrivas utan att en manligt dominerad kontext som den inte kan frikopplas från spelar in.⁸

Tänkare inom det kvinnohistoriska perspektivet såsom Natalia Davis insåg detta 1975 och det kvinnohistoriska begreppet utökades till att innefatta både kvinnor och män. Detta rubricerades genushistoria och syftade till att beskriva de sociala könens samspel genom historien.⁹ En viktig aspekt är just kategoriseringen av kön som socialt konstruerat och insikten att normer styr vad som i olika tider varit kvinnligt eller manligt, ett s.k. genuskontrakt.¹⁰ I sin tolkning av genusteorin formulerade Hirdman två logiker för genusteoretisk analys:

1. **Dikotomin**, särhållandet av de två könen. Kvinnor och män är inte lika och hålls åtskilda.
2. **Hierarkin**, där mannen rankas högre och är samhällsnormen som kvinnor kategoriseras utifrån.¹¹

Den inbördes ordning som dessa två logiker presenterats i sammanfattades av Hirdman som beroende av kontexter där dikotomin mellan könen var stark, vilket resulterat i att det manliga värderats högre än det kvinnliga. De två logikerna möjliggör varandras existens, men utan särhållandet av könen saknar det manliga den självklara grogrunden för att skapa strukturer där kvinnligt är underordnat manligt.¹² En kritik som riktats mot dessa två logiker är ett fel som Hirdman själv påtalat var utbrett inom den kvinnohistoriska teorin – att kvinnor förklarades och beskrevs som en unison enhet utan egna skillnader sinsemellan. Ett tillägg för att möjliggöra logikernas analytiska användning är Gro Hagemanns och Klas Åmarks formulerade tredje logik:

3. **Rangordningen**, inom vardera kön där variabler såsom ålder, yrke och position i samhället påverkar relationer inom en könsgrupp.¹³

---

⁷ Hirdman. Vad är kvinnohistoria?, 14.

⁸ Ibid., 16-17

⁹ Wallach Scott, Joan. Genus – en användbar kategori i historisk analys. I *Genushistoria – En historiografisk exposé*, Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.), 81-112. Lund: Studentlitteratur, 2004.

¹⁰ Hirdman, Yvonne. Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning. I *Genushistoria – En historiografisk exposé*, Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.), 113-134. Lund: Studentlitteratur, 2004.

¹¹ Ibid., 117

¹² Ibid., 117

¹³ Hagemann, Gro & Åmark, Klas. *Från husmors- till jämställdhetskontrakt*. I *Häften för kritiska studier*, vol 2. 2000, 12.

Hagemanns och Åmarks tillägg förklarades med att Hirdmans två ursprungliga logiker var polariserande och saknade en nyanserad bild av de binära block som denna förklaringsmodell bygger på. Den tredje logiken ämnade förklara hur relationer och hierarkier inom och mellan det manliga och det kvinnliga könet spelar roll för reproduktionen av genuskontrakten i samhället. Det har funnits exempelvis kvinnor med högre rang som gagnats av genussystemets uppbyggnad precis som det funnits män som missgynnats. Appliceringen av denna tredje logik synliggör även männen som individer, något som exempelvis kvinnohistorien avfärdade som ett enda unisont patriarkat, men som det genushistoriska perspektivet synliggör.¹⁴ De tre logikerna synliggör tillsammans maktförhållanden inom samhället. Dessa tre logiker ska i denna undersökning appliceras genom kvalitativ textanalys av källmaterialets beskrivningar.

Utvecklingen från kvinnohistoria till genushistoria sker under den tidsperiod som denna studie avser undersöka. Därför är det intressant att studera hur förändringen från kvinnohistoria till genushistoria påverkat forskningen om trolldomsprocesser.

3.2 En jämförande kvalitativ studie

Genom att beskriva en svensk respektive finsk kronologi för jämförelse, ämnar studien av de två ländernas forskning om häxprocesserna synliggöra skillnader och likheter i förhållande till utvecklingen från kvinnohistoria till genushistoria. Jämförelsen ska utföras genom kvalitativ textanalys, för att undersöka hur tiden och platsen för forskningen samt hur betydelsen av kön påverkat analysen.¹⁵ Genom att analysera texternas uppbyggnad, helhet och den kontext de ingår i ämnar denna undersökning synliggöra en progression över tid och mellan platser. Tidigare forskning har illustrerat hur de två länderna är olika, vilket jag finner vara intressant att jämföra då de under 1600-talet tillhörde samma rättsstat.

4. Tidigare forskning

Då denna studie är historiografisk är tidigare forskning om svenska och finska häxprocesser också studiens källmaterial. För att placera forskningen i Sverige och Finland i rätt kontext ges exempel på internationell forskning. Beskrivningen av internationell forskning syftar inte till att ge en fullständig återgivning av fältet under de senaste femtio åren, utan snarare att lyfta

---

¹⁴ Tjeder, David. Maskulinum som problem. I *Genushistoria – En historiografisk exposé*, Christina Carlsson Wetterberg & Anna Jansdotter (red.), 239-254. Lund: Studentlitteratur, 2004.

¹⁵ Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik, Towns, Ann & Wängnerud, Lena. *Metodpraktikan*. Femte upplagan. Stockholm: Wolters Kluwer, 2015, 211, 147.

fram viktiga historiska arbeten som har utvecklat fältet för min studie i nya och relevanta riktningar. Tidigare forskning har fokuserat ingående på forskarnas egna nationer eller i ytterst breda överblickande studier. Det finns därför en lucka i forskningen både avseende geografiskt utrymme och genusteoretiska ansatser, då genusteorin oftast applicerats på enskilda nationers häxprocesser och jämförelser sällan avgränsats till enbart två länder.

2003 utkom Lara Apps och Andrew Gow med boken *Male Witches in Early Modern Europe*.¹⁶ Apps och Gow syftade till att synliggöra den manliga häxan, som i deras mening länge betraktats som en anomali inom häxprocesser och främst av de som studerat dessa utifrån ett könsperspektiv. Deras resultat påvisade att historia ovanifrån omöjliggen kan besvara alla frågor om den komplexa tidigmoderna tid då häxprocesserna ägde rum och föreslog därför att vidare forskning skulle bedrivas ur ett genusperspektiv underifrån. Detta arbete har gagnat denna studie som referensmaterial som påverkat framförallt den finska forskningen.

2006 författades kandidatuppsatsen *Häxor i periferin: Trolldomsprocesser i Småland 1604-1619* av Ida Dürango och Sofia Swahn. I uppsatsen utfördes fallstudier av trolldomsanklagelser i Småland utifrån domstolsprotokoll. Uppsatsens genusteoretiska ansats resulterar i att de småländska häxprocesserna förklaras ur ett underifrån-perspektiv, vilket synliggjorde den könshierarki som skattat män högre än kvinnor under studiens tidsram.¹⁷ Denna uppsats har inte en plats bland det svenska källmaterialet, men dess teoretiska ansats har varit inspirerande att få ta del av.

2011 utkom avhandlingen *Trolldomsforskning i Norden ca 1970-2010 – en forskningsoversikt* av Else Lilly Johansen, vilken behandlat alla nedan nämnda avhandlingar i en historiografisk undersökning.¹⁸ Johansen konstaterar att det rättshistoriska fokus som den första generationen forskare anlagt gav efterkommande en stabil grund att bygga vidare på, vilket gjorts med främst socialhistoriska perspektiv. Johansen beskrev behovet av ytterligare forskning utifrån genusperspektiv. Johansens arbete har varit till hjälp för att identifiera vilket källmaterial som ska användas i denna studie, både utifrån vilka frågeställningar som ska ställas och vilka arbeten som tillkommit efter dess publikation.

---

¹⁶ Apps, Lara & Gow, Andrew. *Male witches in early modern Europe*. Manchester: Manchester University Press, 2003.

¹⁷ Dürango, Ida & Swahn, Sofia. *Häxor i periferin: Trolldomsprocesser i Småland 1604-1619*. Kandidatuppsats, Linnéuniversitet, 2006.

¹⁸ Johansen. *Trolldomsforskning i Norden ca 1970-2010 – en forskningsoversikt*.

2013 utkom kandidatuppsatsen *Språket som maktresurs: Uppfattningar av magisk praktik under trolldomsprocesserna på Åland, 1666-1678* av Niklas Öhman.¹⁹ I denna uppsats genomförde Öhman en diskursanalys av bland annat Heikkinens avhandling för att klargöra hur magisk praktik rubricerades illegal språkligt på Åland och hur denna diskurs styrde över vad som var tillåten och otillåten magi i rättens ögon. Öhmans slutsatser synliggjorde att rättsprocesserna på Åland syftade till att klargöra för befolkningen att ingen magi var tillåten genom att språkligt rubricera all magi som illegal. Detta arbete har tjänat som inspiration till hanteringen av källmaterial med finskt ursprung.

Brian P. Levack var redaktör för *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America* (2013).²⁰ Genom problematiseringen av tidigare forskning visade denna antologi vilka områden som ännu är outforskade. Levacks egna *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* (2015) sammanfattning av de europeiska häxförföljelserna gav en vid överblick över forskningsläget i alla länder och beskrev häxprocessernas uppkomst, förlopp och försvinnande.²¹ Dessa verk har tjänat som referensmaterial för denna studie med internationell statistik som illustrerat de nordiska ländernas särart.

5. Källmaterial

Sedan 1969 har forskningen kring häxprocesser i Europa varit på ständig framåtmarsh. Antero Heikkinen belyste i sin avhandling *Paholaisen liittolaiset* (1969) de finska häxprocessernas skeende i västra Finland.²² För denna studies undersökning är den engelska sammanfattningen och essän *Finland: den manliga dominansen av intresse*.²³ Heikkinens summering på engelska och senare på svenska beskrev kortfattat tre intressanta platser där trolldomsanklagelser uppstod i Finland: universitet i Turku, Åland och Österbotten. Heikkinen beskrev mestadels enskilda

---

¹⁹ Öhman, Niklas. *Språket som maktresurs: Uppfattningar av magisk praktik under trolldomsprocesserna på Åland, 1666-1678*. Kandidatuppsats, Södertörns folkhögskola, 2013.

²⁰ Levack, Brian P. (red.). *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

²¹ Levack, Brian P. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. Fjärde upplagan. New York: Routledge, 2015.

²² Heikkinen, Antero. *Paholaisen liittolaiset: Noita – ja magiakäsityksiä ja – oikeudenkäyntejä Soumessa 1600-luvun jälkipuoliskolla* (n. 1640-1712). Diss., university of Helsinki, 1969. På grund av bristande kunskaper i finska har enbart den engelska summeringen av avhandlingen tagits med i denna studie. 374-394

²³ Heikkinen, Antero & Kervinen, Timo. Finland: den manliga dominansen. I *Skrifter Bd 13 Häxornas Europa 1400-1700*. Bengt Ankarloo & Gustav Henningsen (red.), 281-291. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning, 1987.

namngivna aktörer i olika geografiska områden, förutom i Österbotten, där massrättegångarna möjliggjort en kvantitativ sammanställning. Heikkinen synliggjorde hur västra Finlands häxprocesser färgades av närheten till Sverige, genom vilken Finland tog intryck av föreställningen att en häxa var en kvinna. Detta arbete är relevant för min studie då Heikkinen var den förste finske forskaren inom studiens tidsram och därmed startpunkt för det finska källmaterialet.

Bengt Ankarloos avhandling *Trolldomsprocesserna i Sverige* (1971), undersökte häxhysterin i Dalarna mellan 1668 och 1677 utifrån ett rättshistoriskt perspektiv.²⁴ Undersökningen syftade till att förklara dessa häxprocessers uppkomst och rättsliga förlopp. Undersökningen kom fram till att hysterin grundade sig i den utbredda tron på Blåkulla och att anklagelserna berodde på sociala faktorer. Ankarloo kom att spela en stor roll i sammanställandet av den internationella europeiska häxprocessforskningen, då han ihop med folkloristen Gustav Henningsen 1987 samlade essäer från nitton forskare i boken *Häxornas Europa 1400-1700*, som senare översattes och utkom som *Early Modern European Witchcraft: Centres and Peripheries*.²⁵ Denna sammanställning syftade till att för första gången kunna ge en översiktlig helhetsbild över häxprocesserna, då varje essä avhandlade ett lands häxprocesser. Ankarloo fortsatte under hela sin levnad att publicera nya rön kring häxprocesser, men för denna studies urval är det enbart hans arbete från 1971 som är relevant, då hans avhandling är startpunkten för det svenska källmaterialet.

1990 publicerade religionshistorikern Birgitta Lagerlöf-Génétay avhandlingen *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668–1687: Bakgrund i övre Dalarna: Social och ecklesiastisk kontext*.²⁶ Lagerlöf-Génétay studerade häxprocesserna i Dalarna och är därför relevant som källmaterial för denna studie, då Dalarna var platsen för de mest hysteriska svenska trolldomsprocesserna och progressionen i forskningen kring dessa är intressant att undersöka. Vid publikationen hade nitton år passerat sedan Ankarloos avhandling och inom historievetenskapen hade genushistorien vunnit mark. Lagerlöf-Génétay problematiserade Ankarloos slutsats kring den sociala bakgrunden till majoriteten av anklagade kvinnor och

---

²⁴ Ankarloo, Bengt. *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Diss., Lunds universitet, 1971.

²⁵ Ankarloo & Henningsen (red.). *Skrifter Bd 13 Häxornas Europa 1400-1700*.

²⁶ Lagerlöf-Génétay, Birgitta. *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671: Bakgrund i övre Dalarna; Social och ecklesiastisk kontext*. Diss., Stockholms universitet, 1990.

presenterar resultatet att kvinnor anklagade kvinnor i högre utsträckning. Detta tydde på en hierarki mellan kvinnor som resulterade i anklagelser om trolldom som ett verktyg i konflikter.

1992 efterföljdes Heikkinens forskning av rätthistorikern Marko Nenonen med avhandlingen *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*.²⁷ Nenonens forskning belyste hur Blåkullasägnen via det svensk-acklimatiserade Österbotten kom att påverka de finska häxprocesserna i väst men inte i öst. Avhandlingens fokus på östra Finland var en naturlig följd av den tidigare finska forskningens fokus på västra Finland. I sitt resultat presenterade Nenonen att östra Finland saknade den bildning om djävulsförbund som på andra platser resulterade i häxysteri och en majoritet dömda kvinnor. Nenonen publicerade efter 1992 ett flertal essäer och artiklar om häxprocesser, såsom *Who Bears the Guilt for Persecution of Witches* (2012)²⁸ och *The dubious history of the witch-hunts* (2014).²⁹ Texterna är relevanta för denna studie som källmaterial då de utkommit efter Johansens (2011) historiografiska studie och därmed är en utforskad del av historiografin på området.

2002 utkom Per-Anders Östling med avhandlingen *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: en folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea hovrätts jurisdiktion 1597-1720*.³⁰ Östling behandlade det geografiska området Dalarna utifrån en folkloristisk ansats och avseende hela Svea hovrätts jurisdiktion. Östlings avhandling beskrev samhället där anklagelserna uppstod och hur trolldomsprocesserna hanterades annorlunda i en högre rättslig instans än tidigare forskning. Östling anlade ett socialt perspektiv på trolldomsanklagelsernas uppkomst och kom fram till att den utbredda tron på och rädslan för magi var en utlösande faktor till anklagelser. Östling argumenterade för att Blåkulla-sägnen inte stammade ur kontinental djävulstro, utan snarare utifrån en folklig föreställning av överflöd. Denna avhandling är relevant som källmaterial för denna studie då den är det senaste arbetet som berör häxprocesserna i Dalarna.

---

²⁷ Nenonen, Marko. *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620-1700*. Diss., Helsinki University. 1992. På grund av bristande kunskaper i finska har enbart den engelska summeringen av avhandlingen tagits med i denna studie. 430-450

²⁸ Nenonen, Marko. Who Bears the Guilt for the Persecution of Witches? *Studia Neophilologica*. Vol. 84, nr. 1, 2012: 70-87. doi: 10.1080/00393274.2012.668072

²⁹ Nenonen, Marko & Toivo, Raisa Maria (red.). *Writing Witch-Hunt Histories: Challenging the Paradigm*. Boston: Brill, 2014.

³⁰ Östling, Per-Anders. *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: En folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*. Diss., Uppsala universitet, 2002.

2006 publicerades Raisa Maria Toivos avhandling *Mother, Wife and Witch: Authority and Status in Court Record Narratives in Early Modern Finland*, där hon anlade ett socialhistoriskt perspektiv på de finska häxprocesserna.³¹ Toivo har som redaktör publicerat de för denna studie relevanta arbetena *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe* (2013)³² och *Writing Witch-Hunt Histories: Challenging the Paradigm* (2014).³³ Toivos synliggör i kapitel i dessa böcker hur ett social- och genushistoriskt perspektiv förklarar den finska majoriteten manliga häxor. Dessa texter är relevanta som källmaterial för studien då de publicerats efter Johansen (2011) och är det senaste inom forskningsfältet.

Sammanfattningsvis finns det en kronologisk progression i källmaterialet ovan – den första generationens forskare angriper ämnet utifrån ett rättshistoriskt perspektiv där primärkällor såsom rättsprotokoll används. Den efterföljande generationen forskare bygger på dessa rättshistoriska studier med applikationen av nya teorier och förklaringsmodeller, ofta hämtade ur ett socialhistoriskt perspektiv.

5.1 Avgränsningar och källkritisk diskussion

Källmaterialet har valts utefter om dess författare skrivit en avhandling om 1600-talets häxprocesser i Sverige eller Finland under de senaste femtio åren. Utöver detta har ett urvalskriterium varit att undersökningsperioden har sammanfallit med utvecklingen inom historieforskning från kvinnohistoria till genushistoria.

De tre ovan nämnda svenska arbetena har alla valts utifrån att de är avhandlingar som behandlar en specifik geografisk region i Sverige. Detta då häxprocesserna i Dalarna var mest representativa för det västeuropeiska sammanhanget.³⁴ Samtliga svenska arbeten har berörts i tidigare historiografier, vilket gör att nyttan i att studera dem blir de nya frågeställningar som denna studie ställer.

Då de svenska forskarna har gett ut sina avhandlingar på sitt modersmål är dessa lättillgängliga för mig som svenskspråkig. De tre finska forskarna har författat sina avhandlingar på

---

³¹ Toivo, Raisa Maria. *Mother, Wife and Witch: Authority and Status in Court Record Narratives in Early Modern Finland*. Diss., Tampere University, 2006.

³² Muravyeva & Toivo (red.). *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*.

³³ Nenonen & Toivo (red.). *Writing Witch-Hunt Histories: Challenging the Paradigm*.

³⁴ Se 6.1 *Det västeuropeiska paradigmet*.

modersmålet finska. Då jag inte besitter några som helst kunskaper i finska är Heikkinens, Nenonens och Toivos fullständiga avhandlingar utom räckhåll för mig. I Heikkinens och Nenonens fall har de engelska sammanfattningarna av deras avhandlingar använts som källmaterial. För Heikkinens del existerar även en svensk översättning, essän *Finland: den manliga dominansen* (1987). Då denna essä redovisat de resultat som framkom i Heikkinens avhandling från 1969 har denna essä och avhandlingen ansetts vara ett och samma. Huruvida dessa två arbeten kan ses som ett och samma kan ifrågasättas i och med tidsrymden dem emellan, men de har funnits näst intill identiska ord för ord trots detta. Faktumet kvarstår också att det är en och samma författare, som redovisar samma studies resultat i båda texterna. Nenonens avhandlings engelska summering från 1992 berörs, men det är främst Nenonens essäer utgivna på engelska efter 2011 som varit intressanta för studien. Precis som gällande för Nenonen har Toivos avhandling och tidigare skrifter analyserats historiografiskt av Johansen (2011). Därför är det Toivos senaste texter som är av intresse för denna studie, då dessa är de nyaste inom forskningsområdet. Då hela det finska källmaterialet har översatts för att kunna vara till användning i denna studie kan dess djup ifrågasättas, då författarnas hela avhandlingar inte finns tillgängliga och deras resonemang kan ha försvunnit eller förkortats i översättningen. En betryggande faktor är därför att de essäer som författats av Nenonen och Toivo översatts till engelska av forskarna själva och därmed besitter en intakt språklig betydelse.

Vad det gäller representativiteten i den finska forskningen skiljer sig källmaterialet åt i jämförelse med det svenska. Till följd av detta har inte ett enskilt geografiskt område kunnat undersökas på samma sätt som i Sverige. Istället för ett geografiskt urval har de tre finska forskarna valts då de är publicerade internationellt och därmed tillgängliga, där den geografiska avgränsningen blir ett helt land istället för ett landskap. Därmed kan allmängiltigheten i den finska progressionen ifrågasättas, då det inte är en enskild geografisk plats som beskrivs över tid. Detta kan verka oturligt, men är i sig inte ett problem. De svenska Dalarna är utvalt just för att dess häxprocesser var de största och mest intensiva i Sverige. Finland saknar en motsvarighet i samma skala, likaså är inte landets dokumenterade häxprocesser isolerade till en plats i samma utsträckning.

6. Bakgrund

6.1 Det västeuropeiska paradigmet.

Få perioder i den västerländska kronologin kan för eftervärlden verka så bisarra som de århundraden då stater förföljde och avrättade medborgare som anklagats för att använda magi. Det går inte heller att undgå att en överväldigande andel av de dödsdömda var kvinnor. För att förstå processerna måste de sättas i den kontext de uppstod i: det tidigmoderna Västeuropa. De första häxprocesserna uppstod 1420 och fenomenet pågick sedan utbrett fram till 1770.³⁵ Fenomenet häxprocess dog dock inte ut helt 1770, då anklagelser om häxeri förekom så sent som 1858 i Gagnef i Dalarna, för att ge ett svenskt exempel.³⁶ Under närmare trehundra år fortgick den vidsträckta häxjakten, med start i de västra Alperna, dagens södra Tyskland, Schweiz och norra Italien.³⁷ Dessa regioner, som anses vara centrala för Västeuropa, kom att bli tongivande i hur forskning har generaliserat olika nationers häxprocesser som centrala eller perifera, med grund i deras representativitet och geografiska läge. Under denna tid genomlevde Västeuropa en mängd kriser och förändringar, såsom den lutheranska reformationen, det trettioåriga kriget och de första försöken att kolonisera den Nya Världen. I denna osäkra, nydanade världsbild finner vi det 1600-tal som har kommit att bli känt som det århundrade då flest häxbränningar ägde rum. I den västeuropeiska kontexten bedrivs häxprocesserna olika intensivt i olika nationer – exempelvis avrättades fler i dagens Tyskland och Skottland än respektives grannländer.³⁸ Uppskattningarna kring hur många som totalt föll offer skiljer sig – men kan med största sannolikhet sägas vara under 100,000 trots tidigare uppskattningar kring miljoner häxåbål.³⁹ Ett fenomen så stort som häxprocesserna, som pågick över en hel kontinent och korsade världshavet Atlanten, är svårt att generalisera uppkomsten till. Några bidragande faktorer till att dessa rättsprocesser ägde rum utifrån ett historiskt ovanifrån-perspektiv anses vara statsapparaters ansträngningar för att utöka sin kontroll över sina medborgare. Exempel på detta var applikationen av en stark, homogen kyrklig kanon som inte lämnade utrymme för någon form av magisk konkurrens, samt ett rättsväsende med mandat att straffa kättare. Detta var ett led i förstatligandet av religionen och verkställandet av Guds lagar så ock på jorden såsom i himmelen. I Europa spreds demnologiska manifest, som instruerade i hur häxor skulle

---

³⁵ Levack. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, 185.

³⁶ Tegler Jerselius, Kristina. *Den stora häxdansen: Vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858*. Diss., Uppsala Universitet, 2003.

³⁷ Levack. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, 185.

³⁸ Ibid., 194, 200

³⁹ *Nationalencyklopedin*, häxprocesser.

<http://www.ne.se.proxy.library.ju.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/häxprocesser> (hämtad 2019-11-04)

jagas och ställas inför rätta. Det mest ökända verket för eftervärlden är boken *Malleus Maleficarum*, "Häxhammaren", publicerad 1487.⁴⁰ Trots att denna text kommit att symbolisera mäns rättfärdigade våld mot kvinnor, ska det sägas att texten erkänner att män också kan vara häxor, något som 1600-talets läsare verkar ha förbisett. I huvuddelen av Europa efterlevdes doktrinen som förespråkades i *Malleus Maleficarum* – kvinnor var de som anklagades för häxeri.⁴¹ Detta synliggjorde det västeuropeiska paradigmet att en häxa är en kvinna.

6.2 Trolldom

Ordet "häxa" stammar från tyskan och lånades inte in i något av de nordiska språken förrän slutet av 1600-talet. Därför benämns inte de anklagade i det som idag kallas för häxprocesser för häxor, utan exempelvis som i Norge, *trollkvinne* eller *trollmann*.⁴² Dessa trollkonor och trollkarlar, som de kallades på svenska, kunde finnas skyldiga till en mängd olika former av magi. Den första vattendelaren för magiska handlingar var huruvida magin var vit eller svart. Vit magi ansågs vara precis lika okristlig som svart, men dess ändamål ansågs vara mindre skadligt för samhället än den svarta. Vit magi, såsom helande eller trolldom som skulle ge god skörd, kallades i folkmun och senare i rättsprotokollen för *løjveri*. I løjveriet ingick ramsor, örter och skyddstalismaner. Allt om allt, en relativt oskyldig form av magi. De som utövade løjveri dömdes inte lika hårt som de som utövade svart magi, men deras användande av magi ansågs vara det första steget på en mörkare väg. Om den vita magin var verkningslös och den som blev helad dog eller om fälten drabbades av missväxt, resulterade detta automatiskt i att magin var svart, då den gett ett ont resultat. Vid dödsfall, sjukdom eller missväxt kallades istället magin som orsakat dessa för *förgörning*, på kontinenten känt som *maleficium*. Förgörning var svart magi och svart magi var straffbar med döden. Alla som dömts till döden innan 1600-talets dömdes för förgörning, ofta med grund i att de anklagats ha nyttjat trolldom mot en granne eller dennes boskap. Efter 1600 börjar dock en ny sorts trolldomsanklagelse förekomma i Norden, direktimporterad från södra Europa – *diabolism*. Diabolismen var ett förbund med djävulen och därmed direkt kätteri på ett sätt som løjveri eller förgörning aldrig klassats som. I diabolism som brott ingick det som kommit att kallas för häxornas sabbat vilket

---

⁴⁰ Kramer, Heinrich, Sprenger, James & Summers, Montague (red.). *Malleus Maleficarum – The Witch Hammer*. Storbritannien: Adansonia Press, 1948.

⁴¹ Levack. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, 129.

⁴² Blix Hagen, Rune. *Witchcraft Criminality and Witchcraft Research in the Nordic Countries*. I *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, Brian P. Levack (red.), 375-392. Oxford: Oxford University Press, 2013.

i svensk kontext var mer känt som Blåkulla-farande.⁴³ Det var också just Blåkulla-sågen som utlöste de mest hysteriska häxprocesserna i de svenska områdena, med främsta verkningsområde i Dalarna, men också spritt till finska Österbotten under 1670-talet.⁴⁴

6.3 Den nordiska periferin

Även i Norden inträffade häxjakterna på liknande sätt som i resterande Europa. Fenomenet inträffade över en längre tid, men kulminerade under 1600-talets andra halva. I Danmark och lydriket Norge följde processerna det kontinentala mönstret med en majoritet dömda kvinnor och användandet av exempelvis vattenprovet för att avgöra de anklagades skuld.⁴⁵ Även i Sverige var kvinnorna i majoritet bland de dömda, då främst under de rättegångar som hölls under häxhysterin i Dalarna mellan 1668–1676.⁴⁶ Finland och Island var de undantag som gjort den nordiska periferin särskilt intressant i jämförelse med övriga Europa. I båda dessa länder avrättades en stor mängd män. På Island låg procentsatsen gällande andelen män på hela 92 %, vilket var den största andelen avrättade män i något land. Den isländska mansdominansen måste dock sättas i perspektiv till den ringa isländska befolkningens mängd – totalt avrättades 120 personer, varav 110 var män.⁴⁷ Finland hade i sin östra del en majoritet dömda män innan 1600-talets andra hälft, då häxprocesser utbröt en masse i det svensk-acklimatiserade västra Finland. På grund av denna ökning under 1670-talet, där en majoritet kvinnor dömdes, blev slutligen könsfördelningen inom Finland 49 % män.⁴⁸ Under 1600-talet styrdes Island av Danmark, medan Finland tillhörde det svenska Östersjöväldet. Dessa två nordiska stormakter påvisade ett liknande mönster vad det gäller häxprocesserna – modernationerna var representativa för det västeuropeiska paradigmet, medan deras lydriken påvisade individuella särdrag. Om något kan Danmark utifrån just ett trolldomsprocessperspektiv anses vara mest representativt för en kontinental häxprocess, medan de mer nordligvarande geografiska områdena kan spåra påverkan av schamanism i de kulturella yttringarna kring häxeri.⁴⁹ De flesta anklagelserna om trolldom på svenskt territorium innan 1660-talets häxhysteri var anklagelser om löjveri eller förgörning. I Sverige riktades dessa anklagelser vanligen mot

---

⁴³ Monter, William E. Skandinaviens häxväsen i ett engelsk-amerikanskt perspektiv. I *Skrifter Bd 13 Häxornas Europa 1400-1700*, Bengt Ankarloo & Gustav Henningsen (red.), 363-372. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning, 1987.

⁴⁴ Heikkinen & Kervinen. Finland: den manliga dominansen, 289.

⁴⁵ Levack (red.). *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, 386.

⁴⁶ *Ibid.*, 379

⁴⁷ Levack. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, 129.

⁴⁸ *Ibid.*, 129

⁴⁹ Tegler, Kristina. Till Blåkulla med kropp och själ. I *Vägen till Blåkulla: Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*, Linda Oja (red.), 48. Uppsala: Historiska institutionen, 1997.

kvinnor, medan det i Finland oftast riktades till män.⁵⁰ Detta har förklarats med att män ursprungligen var kulturellt förknippade med trolldom i Finland, tills området omskolades och fick lära sig acceptera att trolldom var kvinnligt i enlighet med den västeuropeiska häxdoktrinen. Detta synsätt spreds från det svensk-acklimatiserade Österbotten, men kom aldrig att slå igenom helt i det östliga Karelen.⁵¹ Med den svenska influensen via västkusten kom de finska häxprocesserna att precis som de svenska resultera i en majoritet med kvinnor bland de dödsdömda, dock knappa 51 %.⁵²

7. Resultat

I detta kapitel beskrivs forskningen om Sverige respektive Finland. Här besvaras de fyra frågeställningarna utifrån det valda källmaterialet. De två länderna avhandlas separat i kronologisk ordning utefter forskningens publikationstillfälle, med målet att synliggöra progressionen under undersökningsperioden.

7.1 Beskrivningar av de anklagade i Sverige

7.1.1 Ankarloo

Ankarloo (1971) beskrev de anklagade och dömda utifrån faktorerna kön, ålder, civilstånd, släktskap och sociala skillnader.⁵³ Ankarloo identifierade en kvinnlig majoritet av de anklagade, men beskrev huvudsakligen minoriteten anklagade och dömda män. Denna mansminoritet beskrevs som unga drängar eller knektar, vilka anklagades för att vara äldre trolldomsanklagade kvinnors älskare.⁵⁴ Ankarloo beskrev denna andel anklagade män som oberoende av diabolism som ett etablerat brott till skillnad från häxprocesser i Tyskland eller England, där höga andelar män dömdes.⁵⁵ Till stöd presenterades statistik över antalet dömda svenska män innan och efter att diabolism uppkommit som en anklagelsegrund, vilket inte påverkade andelen dömda män i Dalarna.⁵⁶ Utifrån detta beskrevs totalt 116 män ha anklagats, vilket motsvarar 14 %.⁵⁷ Vidare avrättades enbart sex stycken av dessa anklagade, vilket jämfördes mot cirka 110 avrättade av

---

⁵⁰ Heikkinen & Kervinen. Finland: den manliga dominansen, 278.

⁵¹ Ibid., 278

⁵² Leveck. The Witch-Hunt in Early Modern Europe, 129.

⁵³ Ankarloo. Trolldomsprocesserna i Sverige, 263-300.

⁵⁴ Ibid., 269

⁵⁵ Ibid., 269

⁵⁶ Ibid., 270

⁵⁷ Ibid., 270

de 856 anklagade kvinnorna.⁵⁸ Därmed tenderade domstolarna att döma kvinnor i större utsträckning än män.

Åldersfördelningen hos de anklagade beskrevs först utifrån minoriteten män, där en övervikt av anklagade män i åldrarna 15–24 identifierades. Att anklagelserna mot unga män var sexuellt färgade beskrevs bero på befolkningsöverskottet av kvinnor och att så många som hälften av dessa saknade make. Därefter beskrev Ankarloo åldersfördelningen bland de kvinnliga anklagade, vilka delades in i två grupper, *15–44* eller *över 45*. Denna indelning beskrev att 56,7 % av *över 45*-gruppen dömdes till döden i högsta instans.⁵⁹ Domstolarna tenderade att anklaga och döma äldre kvinnor till döden.⁶⁰

Utifrån civilstånd beskrevs endast de anklagade kvinnorna, vilka delades in i gifta, ogifta och förut gifta – översatt till hustrur, pigor och änkor.⁶¹ Dessa anklagade kvinnor hade en inbördes fördelning av 48,7 % hustrur, 32,3 % pigor och 19 % änkor.⁶² Ankarloo argumenterade för att denna fördelning kunde vara felfördelad sett till kategorin änkors ringa mängd. Befolkningsöverskottet av kvinnor beskrevs bero på den överdödlighet bland gifta män som en följd av Sveriges långa krigförande.⁶³ Utifrån detta resonerade han att antalet faktiska änkor kan ha varit högre än vad som angetts i kyrkoböcker då de kan ha räknats till pigorna eller fortsatt räknas som hustrur. Utifrån dessa procentsatser dömdes 43,3 % hustrur, 31,5 % pigor och 25,2 % änkor.⁶⁴ Domstolarna tenderade därmed att döma gifta kvinnor.

Släktskap var den fjärde faktorn som beskrevs av Ankarloo. Trolldomskunnighet betraktades som en färdighet som tog många år att lära sig. Denna kunskap beskrevs läras ut från mor till dotter.⁶⁵ Ur en släkt med tidigare trolldomsrykte kunde både två och tre generationer av kvinnor anklagas. Anklagelserna inom slakten beskrevs vara farligare än de utifrån, då de senare ansågs kunna bero på gammalt groll och därmed ogiltigförklaras av domstolen. När den egna slakten anklagade fanns en tendens från domstolarnas sida att se anklagelserna som allvarligare.⁶⁶ Han beskrev detta beskyllande inom familjen som en tvångsmässig mekanik för att själv undgå domen genom att anklaga trolldomens ursprung i slakten.⁶⁷ Han konstaterade att dessa anklagade kvinnors makar inte haft någon större inverkan på processerna vad det gäller

---

⁵⁸ Ankarloo. *Trolldomsprocesserna i Sverige*, 271.

⁵⁹ *Ibid.*, 273

⁶⁰ *Ibid.*, 273

⁶¹ *Ibid.*, 273

⁶² *Ibid.*, 274

⁶³ *Ibid.*, 274

⁶⁴ *Ibid.*, 274

⁶⁵ *Ibid.*, 275

⁶⁶ *Ibid.*, 276

⁶⁷ *Ibid.*, 277

anklagelser, men stundtals vägrat vittna till deras försvar på oklara grunder, vilket ibland tolkats som motsättningar inom äktenskapet. Han exemplifierade här med tre av de avrättade hustrurna i Moras änklingar som omedelbart gifte om sig med betydligt yngre kvinnor efter avrättningarna.⁶⁸ Äldre kvinnor i de släkter som anklagades beskrevs ha dragit med sig yngre fränder i fallet.⁶⁹ Anklagelserna följde därmed släktskapsband till tidigare anklagade.

Den femte och avslutande faktorn som Ankarloo beskrev var sociala skillnader. Enligt honom var det här de tidigare faktorerna mynnade ut i en bild av den typiska häxan. Tyska och engelska forskare hade tidigare menat att ensamstående äldre änkor och utsocknes pigor inte hade samma sociala skyddsnät som en bondmora eller en borgarhustru.⁷⁰ Genom att kartlägga de anklagade i häxprocesserna i Dalarna fann Ankarloo istället att samhällets mellersta och övre skikt var hårdare drabbade än samhällets allra fattigaste.⁷¹

7.1.2 Lagerlöf-Génétay

Lagerlöf-Génétay (1990) befäste den procentsats med anklagades antal och kön som tidigare forskning presenterat: 86 % anklagade och dömda kvinnor respektive 14 % män.⁷² Lagerlöf-Génétay konstaterade att anklagelserna riktade mot yngre i samhället hade en förskjutning över tiden processerna pågick. Först anklagades unga kvinnor för att vara trollkonor, senare anklagades unga män men dessa kom istället att dömas för ofog och ”skalkaktighet” snarare än trolldom.⁷³ Genomsnittsåldern för de anklagade räknades ut vara 46 år för kvinnor, 43 år för män och för barn 12 år.⁷⁴ Undersökningen av släktskapet mellan de anklagade klargjorde att 46,6 % av de anklagade hade blodsband med en annan anklagad.⁷⁵ Hon instämde med den tidigare forskningens slutsats att främst kvinnor som tillhörde medelskiktet i samhället anklagades och dömdes.⁷⁶ Därefter beskrevs antalet avrättningar som de undersökta anklagelserna resulterade i. Hennes slutsats blev att färre män avrättades än anklagades. Detta resulterade i en än högre kvinnlig majoritet avrättade, hela 89,66 %.⁷⁷ Unga flickor beskrevs som de mest frekvent anklagade inledningsvis. Inom denna åldersgruppering fanns de allra yngsta flickorna, som konstaterades vara runt 12 år gamla. Den första blåkullafarerskan, en

---

⁶⁸ Ankarloo. Trolldomsprocesserna i Sverige, 277.

⁶⁹ Ibid., 277

⁷⁰ Ibid., 280

⁷¹ Ibid., 285

⁷² Lagerlöf-Génétay. De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671, 96.

⁷³ Ibid., 97

⁷⁴ Ibid., 99

⁷⁵ Ibid., 103

⁷⁶ Ibid., 104

⁷⁷ Ibid., 107

flicka vid namn Gertrud, anklagades förmodligen för att hon varit det barn som pratat med livligast fantasi om Blåkulla.⁷⁸ Lagerlöf-Génetay kallade denna åldersgrupp för ”motorer” då deras bekännelser drev på trolldomsprocesserna.⁷⁹ Kvinnorna närmast dessa i ålder var de i 20-årsåldern. Denna grupp beskrevs försvara sig kraftfullt och kämpa för sina liv, då de förstod vilken allvarlig fara de svävade i. Vissa av de äldre anklagade kvinnorna i övre Dalarna var kända för trolldom och löjveri sen tidigare.⁸⁰ Denna grupp beskrevs vara den enda källan till sjukdomsbot som fanns att tillgå bondebefolkningen, då de samtida utbildade doktorerna knappt uppgick till ett tjugotal i hela landet.⁸¹ Trolldomsryktena om förgörning som denna grupp haft beskrev hon vara kopplade till släktskap. De med löjverirykte beskrevs dock oftare ha lärt av någon utanför familjen.⁸² Samhällsdiskussionen om gränsområdet mellan trolldom och löjveri beskrevs, där kyrkan och befolkningen var överens om att förgörning var av ondo medan de var oense om löjveriet. Då ingen sjukdomsbot fanns att tillgå för bondebefolkningen vände sig dessa till löjverskor för hjälp trots kyrkans förbud mot all trolldom.⁸³ Lagerlöf-Génetay exemplifierade hur två kvinnor – den ena en löjverska utan tidigare dom, den andra tidigare dömd för förgörning – urskillningslöst föll till offer för trolldomsprocesserna. Det konstateras att uppgifterna kring samtliga av de avrättade är alltför otillräckliga för att kunna kartlägga hur frekvent dessa tidigare trolldoms- eller löjverirykten samstämt med en fällande dom.⁸⁴

Sist berörde Lagerlöf-Génetay de övriga anklagade – de kvinnor som saknade tidigare trolldomsrykte eller var av manligt kön. Dessa anklagade var i majoritet i jämförelse med de med tidigare trolldomsrykte och beskrivningarna av dessa får deras inblandning att verka nästan slumpartad. Då anklagelsegrunderna inte alltid angetts menade hon att det var svårt beskriva de anklagade männen. Av dessa män anmärktes att en tredjedel av de anklagade var mellan 20 och 30 år.⁸⁵ Kring detta teoretiserade hon att dessa yngre män kan ha haft en inblandning i den för Dalarna specifika traditionen nattfrieriet, en sed utan kristet ursprung och därför anklagats.⁸⁶ Avslutningsvis sammanfattades de anklagade i processerna med en första tids förvirring och

---

⁷⁸ Lagerlöf-Génetay. De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671, 109.

⁷⁹ Ibid., 108

⁸⁰ Ibid., 109

⁸¹ Ibid., 110

⁸² Ibid., 110

⁸³ Ibid., 111

⁸⁴ Ibid., 114

⁸⁵ Ibid., 116

⁸⁶ Ibid., 118

osäkerhet där barn och ungdomar anklagades, för att sedan falla tillbaka på ett gammalt mönster, där äldre kvinnor anklagades och dömdes.⁸⁷

7.1.3 Östling

Östling (2002) beskrev hur domstolsprotokollen enbart angav ålder då en ung eller gammal person varit en del av rättegången. Anklagade kvinnors civilstånd listades, men inte alltid mäns.⁸⁸ Utifrån titeln kunde allt som oftast samhällsskiktstillhörighet urskiljas och i de fall där detta inte angavs kunde slutsatsen dras att dessa var självägande bönder. Av de 719 rättsfall som han undersökte var 344 anklagade klassificerade som bönder, vilket motsvarar 47,5 % av fallen.⁸⁹ Han anmärkte att kvinnor som titulerades ”hustru” kunde klassas som bondhustrur, vilket i enighet med tidigare forskning synliggjorde att det mellersta skiktet i samhället var det som anklagades mest frekvent för trolldom.⁹⁰ Östling beskrev att dessa medelklassmänniskor ofta själva trädde inför rätta efter en trolldomsanklagelse, med syftet att befria sig från trolldomsanklagelsen och återupprätta sin ära. Detta beskrevs vara ett sätt att undvika att bli socialt dödförklarad och bibehålla sin ställning i samhället. Han hänvisade till att detta berott på att framgångsrika bönder anklagades av sina gelikar för att förhindra framgång i samhället.⁹¹ Östling påpekade här att de svenska processerna skiljer sig från de kontinentala, där tidigare forskning menat att det främst var samhällets lägre skikt som anklagades. De svenska förutsättningarna beskrevs som mindre fruktsamma än de europeiska, då svenska bondesamhällen i regel var mindre än de kontinentala och ”*Det fanns helt enkelt inte så många grannar att ligga i luven på.*”⁹² Att konflikter skulle uppstå som arvstvister bestred Östling med att stormaktskrigen och den höga mortaliteten bidragit till att det fanns få arvsberättigade som kunde träta sinsemellan.⁹³ Den svenska tvistlösande infrastrukturen beskrevs vara en faktor som andra europeiska samhällen saknat.⁹⁴ Men även i de svenska processerna fanns en beskär del av fattiga eller socialt utslagna personer som blev trolldomsberyktade och anklagade. Att anklaga dessa beskrevs som riskfritt, då de saknade ett socialt skyddsnät i form av jordägande släkt.⁹⁵ Att vara utesluten ur samhället beskrevs dock som en form av motmakt, då vissa

---

⁸⁷ Lagerlöf-Génétay, Birgitta. De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671, 118.

⁸⁸ Östling. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser, 256.

⁸⁹ Ibid., 256

⁹⁰ Ibid., 256

⁹¹ Ibid., 257

⁹² Ibid., 258

⁹³ Ibid., 258

⁹⁴ Ibid., 258

⁹⁵ Ibid., 259

folkgrupper såsom de kringresande "tattarna" utnyttjade sitt trolldomsrykte.⁹⁶ Dessa grovt trolldomsberyktade personer uppgav Östling nämndes i rättsprotokoll men ställdes aldrig inför rätta, då rädslan för deras magiska krafter gjorde dem onåbara. Att de var kringresande gjorde det också svårt att hitta dem.⁹⁷ Efter dessa resonemang kring fördelningen av de anklagades klasstillhörighet beskrev Östling könsfördelningen. Inom Svea hovrätts jurisdiktion anklagades 519 kvinnor, vilket motsvarar 72 % av de anklagade. För att förklara denna majoritet beskrev han ett flertal tolkningar, såsom föreställningen om kvinnan som en syndigare varelse än mannen, mindre biologiskt fullkomlig utifrån bilden av kvinnokroppen som en spegelvänd man och tron på att kvinnan hyste större köttsliga behov var vitt utbredd.⁹⁸ Östling exemplifierade därefter hur trolldomsanklagelserna på ett lokalt plan ute i byarna kan ha tjänat som ett utlopp för avund bönder emellan. Gårdarna i Dalarna hade en animaliebaserad produktion, vilken kvinnor beskrevs ha huvudansvaret för. När denna produktion gick bra eller dåligt, var det nära till hands att anklaga den ansvariga.⁹⁹ Han presenterade detta som en grundtanke bakom blåkullanklagelserna som riktades främst mot kvinnor, men anmärkte också att denna inbyggda samhällssyn kom att ge trolldomsberyktade kvinnor motmakt mot den manliga dominansen i samhället.¹⁰⁰ För männens del beskrev Östling att det inte fanns någon bakomliggande ideologi som förknippade dem med föreställningarna om Blåkulla på samma sätt som för kvinnor. Blåkullafarande kvinnor anklagades i många fall för sexuella förbindelser med djävulen, medan det för männens del rörde sig om rena affärsuppgörrelser.¹⁰¹ Den manliga pakten med satan sågs därför med blidare ögon än den kvinnliga. Den manliga kontakten med satan sågs även som något männen själva sökte, medan kvinnor förfördes och därmed sågs som underlägsna männen.¹⁰² Att djävulen i folktron var ett manligt väsen gjorde också att denne främst var ett hot mot kvinnor. Östling beskrev detta som en följd av att 1600-talets samhälle var patriarkalt och mannen besatt alla viktigare samhällspositioner.¹⁰³ Trots att kvinnans ställning var svagare beskrev han henne inte som maktlös, då kvinnor hade egna rättigheter, inflytande och resurser.¹⁰⁴ Östling beskrev hemmet som den gifta kvinnans domän att omhänderta, vilket i en värld med ond och god trolldom gjorde kvinnligt löjveri synligt i hemmet på ett helt annat sätt

---

⁹⁶ Östling. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser, 260.

⁹⁷ Ibid., 260

⁹⁸ Ibid., 261-262

⁹⁹ Ibid., 255

¹⁰⁰ Ibid., 262

¹⁰¹ Ibid., 262

¹⁰² Ibid., 263

¹⁰³ Ibid., 263

¹⁰⁴ Ibid., 263

än manligt löjveri säkerligen var.¹⁰⁵ Östling avslutade sitt resonemang om könsfördelningen bland de anklagade med slutsatsen att den könsligt kodade sysselsättningen förmodligen resulterade i att männen blev anklagade i mindre utsträckning då kvinnorna omhändertog den livsviktiga mejeriproduktionen.¹⁰⁶

7.1.4 Delanalys av beskrivningarna av de anklagade i Sverige

Ankarloos beskrivningar av de anklagade var utformade utifrån den statistik som han framställt. Därför fördes inga resonemang om de anklagade annat än vad som gått att utläsa ur statistikens sammanställning. De anklagade beskrevs på ett sätt som synliggör de tre logikerna, även om detta gjordes omedvetet. De anklagade separerades utefter kön, vilket tydliggjorde den första logiken, dikotomin. I enlighet med andra logiken, hierarkin, tillägnades minoriteten anklagade män en mer ingående analys än de kvinnliga. Minoriteten män beskrevs som unga knektar eller drängar, vilket tyder på låg social status i 1600-talets Dalarna utifrån den tredje logiken, rangordningen. Kvinnorna beskrevs huvudsakligen utifrån sina förhållanden till män, kategoriserade utefter om de var ogifta, gifta eller änkor i enlighet med den första och andra logiken. Majoriteten äldre kvinnor och minoriteten yngre män beskrevs ha ett samband av Ankarloo, då han beskrev anklagelserna som riktades mot de yngre männen vara sexuellt färgade. Att dessa äldre kvinnor beskrevs ta yngre älskare tolkas som normbrytande. Äldre, sexuellt frigjorda kvinnor tillsammans med män med låg social status var de som anklagades. Kvinnorna som saknade samröre med denna minoritet unga män beskrevs enbart som medelålders, medelklass och oftast gifta. Utan djupare resonemang kring varför det var kvinnor i medelklassen som anklagades synliggjorde Ankarloo ändå den tredje logiken, rangordningen. Exemplet med äldre kvinnor och yngre män står i kontrast som två socialgrupper med lågstatus kontra exemplet med änklingar efter trolldomsanklagade som gift om sig med yngre kvinnor. Gamla kvinnor och yngre män var en otillåten konstellation, medan äldre män med yngre kvinnor var en norm.

Lagerlöf-Génetays beskrivningar följde det tidigare mönstret med medelklasskvinnor i medelåldern som anklagade, men lade större vikt vid de mellankvinnliga relationerna. Utifrån dikotomin beskrevs män och kvinnor åtskilda, likaså klassificerades kvinnliga anklagade utifrån sitt civilstånd, sin närhet till en man, enligt hierarkin. Därmed ligger fokus på rangordningen inom det kvinnliga könet. I och med att medelklassen identifierades som mest

---

¹⁰⁵ Östling. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser, 266.

¹⁰⁶ Ibid., 266

frekvent anklagad synliggjordes att anklagelserna uppstod mellan rivaler snarare än som ett verktyg för förtryck mellan samhällsklasser. Hon lyfte hur unga flickor kunde anklagas för att de hade livlig fantasi och pratade mycket om Blåkulla. Detta kunde tolkas som att dessa flickor var högljudda, vilket gjorde att de kom på kant med sina anklagare. I enlighet med den tredje logiken hade alltså dessa flickor för livlig fantasi och rangordnades därefter. Likaså beskrevs gamla kvinnor med tidigare trolldomsrykte, oavsett om de botat eller förbannat, som urskillningslöst dömda. Dessa kvinnor hade en lägre rangordning inom det kvinnliga könet då de befattade sig med magi. Den minoritet av unga män som beskrevs utgjorde ett orosmoment för samhällets styrande, då deras utövande av en okristen sed inte kunde tillåtas fortsätta. De unga männen hade inte hög status, vilket synliggör rangordningen inom det manliga könet.

Östling beskrev kvinnor utifrån civilstånd men inte alltid männen, vilket synliggjorde dikotomin och hierarkin. Kvinnoproblematiken som Östling beskrev i form av konkurrensen om äktenskapspartners synliggjorde även rangordningen inom det kvinnliga könet, där avundsjuka från ogifta kan vara en förklaring till varför främst gifta kvinnor anklagades. I beskrivningen av anklagade som aldrig dömdes synliggjorde Östling socialt utstötta, såsom eremiter och resande folk, vilka utnyttjade sitt trolldomsrykte. Då dessa inte tillskrevs könsindelningar är det främst klass och social status som dessa får kategoriseras utefter, vilket i min uppfattning faller under rangordningens logik. Östlings beskrivning av dessa utstötta motmakt är den första beskrivningen som bestred att låg rangordning inom ett genus automatiskt resulterade i att dömas.

Sammanfattningsvis utvecklades beskrivningarna från att omedvetet beskriva kvinnors närvaro bland de anklagade, till att ingående beskriva kvinnorna, för att slutligen tillskriva klass snarare än kön en högre grad av förklaringsvärde. Ursprungligen påvisades låg social status vara en gemensam nämnare hos de anklagade, vilket synliggjorde en maktkamp inom de två könen såväl som samhället. Samtliga arbeten synliggjorde mer eller mindre medvetet hur kampen om äktenskapspartners var en faktor bakom vilka som anklagades. Hur dessa beskrevs, som gamla änkor med en socialt oacceptabel smak för yngre män, drivna unga vallkullor som var konkurrenter eller framgångsrika, självägande bönder, kom att variera. De tre logikerna synliggörs ständigt, men i olika medveten grad utifrån om de beskrivs ur ett ovanifrån- eller underifrånperspektiv. Över tid började genusteoretiska teorier användas i arbetena.

7.2 Beskrivningar av de anklagande i Sverige

7.2.1 Ankarloo

Ankarloo (1971) ägnade inget explicit kapitel till anklagarna, dessa beskrevs istället i specifika grupperingar, främst de s.k. *visgossarna*, även om anklagelser från andra barn också beskrevs utbrett. Visgossarna beskrevs vara kringresande ungdomar som i utbyte mot en lön i form av mat och pengar pekade ut kvinnor som trolldomskunniga även utanför sina egna hemtrakter.¹⁰⁷ Detta kringflackande beskrevs inte som en isolerad företeelse, utan snarare som en variation av befolkningens allmänna rörlighet, precis som kringresande fattiga eller unga män kallade till rustning. Att dessa barn befann sig i denna roll som anklagare stammade ur att Blåkulla-anklagelserna till allra största del handlade om trollkonors kidnappningar av barn. Den allmänna tron på Blåkulla hos barnens föräldrar och samhället i sin helhet skapade förutsättningarna för att barnens anklagelser, även mot människor de inte kände, skulle vinna laga kraft.¹⁰⁸ Efter denna insikt slöt sig Ankarloo till att en intressant faktor skulle vara att se till den socioekonomiska bakgrunden hos de anklagande barnen. Men då hans källmaterial saknade förutsättningar för att utröna detta gick det inte att göra.

7.2.2 Lagerlöf-Génetay

Enligt Lagerlöf-Génetay (1990) var de första anklagande barn, till största del 5-11 år.¹⁰⁹ Dessa anklagande barn samstämde sina vittnesmål med varandra.¹¹⁰ Hon beskrev främst de yngre pojkarna bland dessa barn, vars delaktighet trappade upp häxprocesserna.¹¹¹ Bland vuxna anklagande anmärktes det att män var i minoritet. De som mest frekvent förtecknades som anklagare var pojkar och vuxna kvinnor.¹¹² Genom exempel ur rättsprotokollen framkom några osämjor mellan anklagade kvinnor och anklagande kvinnor, i det mest väldokumenterade exemplet över en bit mark.¹¹³ Angående kvinnliga konflikter se Lagerlöf-Génetay:

Arbetet med den här undersökningen har på ett självklart sätt placerat mig på samma ståndpunkt – att häxväsendet inte är att betrakta som en förföljelse från män riktad mot kvinnor. Så mycket mera värda att begrunda är kvinnors inbördes relationer.¹¹⁴

---

¹⁰⁷ Ankarloo. Trolldomsprocesserna i Sverige, 307.

¹⁰⁸ Ibid., 307

¹⁰⁹ Lagerlöf-Génetay. De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668-1671, 119.

¹¹⁰ Ibid., 122

¹¹¹ Ibid., 125

¹¹² Ibid., 125

¹¹³ Ibid., 126-127

¹¹⁴ Ibid., 131

Trångboddhet i gemensamma gårdar, överskottet av kvinnor gentemot män samt osämja mellan grannar nämns alla som exempel på kvinnoproblem. Detta resonemang om anklagande kvinnor berörde Övre Dalarnas försörjningsform – boskapshållning. Denna animaliefokuserade produktion resulterade i att nästan inget hushåll var obesuttet, då kapital inte mättes i jord utan i boskap. Att under sommarmånader anställas som fäbodjanta eller vallkulla var ett meriterande, ansvarsfullt uppdrag som gjorde de verksamma unga kvinnorna till attraktiva äktenskapspartners.¹¹⁵ Lagerlöf-Génetay slöt sig till att denna anställning var ett avundsframkallande yrke.

7.2.3 Östling

Östling (2002) beskrev hur den svenska medelklassen i form av bönder var flest, 252 av de 694 anklagande, vilket resulterade i 36 %.¹¹⁶ Könsfördelningen hos dessa anklagande beskrevs främst vara män, vilket Östling klassade som ett resultat av att kvinnor inte förrän 1697 tilläts vittna officiellt. Tendensen till kvinnorna gjorde detta ändå var starka under århundradets början, men kom att bytas ut mot att männen förde sina fruars talan vid tinget. Detta i enlighet med den patriarkala samhällsordningen där mannen representerade sitt hushåll.¹¹⁷ Att männen under stormaktskrigen efterlämnade utrymme som kvinnorna var tvungna att fylla beskrevs vara en faktor som kan ha underblåst trolldomsanklagelserna – den ökade jämställdheten mellan manliga och kvinnliga sysslor ledde till en uppfattad uppluckring av de patriarkala normerna som trolldomsanklagelserna sökte återställa.¹¹⁸ Ett tillägg till detta var att verbalt våld tycks ha riktats mest mot kvinnor i form av anklagelser, medan män utsatts för fysiskt våld av andra män. Han sammanfattade därför att det verbala våldet var mest uttryckt från kvinnors sida.¹¹⁹ Dessa förutsättningar, adderade till det väldokumenterade kvinnoöverskottet i samhället under stormaktskrigen styrker tesen att anklagelserna grundades i kvinnoproblematik. Då äktenskapet var en av de mest grundläggande förutsättningarna för högre social status teoretiserade han att detta orsakade viss spänning kvinnor emellan angående konkurrens om partners.¹²⁰ Andelen anklagande bönder beskrevs inte vara lika stor som de anklagade bönderna, vilket tydde på att en del anklagelser kom utifrån bondeståndet. I samband med detta påpekade Östling att

---

¹¹⁵ Lagerlöf-Génetay. De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671, 134.

¹¹⁶ Östling. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser, 267.

¹¹⁷ Ibid., 267

¹¹⁸ Ibid., 264

¹¹⁹ Ibid., 265

¹²⁰ Ibid., 265

prästerna stod för hela 16 % av anklagelserna trots att de var en mycket liten del av befolkningen.¹²¹

7.2.4 Delanalys beskrivningar av de anklagande i Sverige

Ankarloos beskrivningar av visgossarna som den enda urskiljningsbara kategorin anklagare synliggjorde hur dessa pojkar tillskrevs en hög trovärdighet som anklagare. Denna trovärdighet stammade ur att de var barn och oskyldiga till sinnet, vilket gjorde att de enkelt kunde identifiera trollkonor. Därigenom framträder alla tre logikerna då pojkarna beskrevs särskilda från övriga anklagande, fokus läggs på att de var pojkar samt att deras trovärdighet som ögonvittnen var stark då de var ytterst unga. Dessa pojkar beskrevs motiverade av mat och pengar, vilket tyder på att deras socioekonomiska förutsättningar fick dem att anklaga för vinnings skull. Kvinnliga anklagande synliggjordes inte alls.

Lagerlöf-Génetay beskrev främst pojkar som tidiga anklagande. Dessa pojkar beskrevs övertala varandra för att ge matchande vittnesmål, vilket tyder på att deras engagemang i anklagandet var motiverat. Att detta skulle motiverats utifrån tro på Blåkulla eller personliga vendettor är båda giltiga förklaringar. De unga pojkarna beskrevs som tillförlitliga anklagande då de i samhällets ögon var ögonvittnen till Blåkullafarande, vilket vuxna inte kunde vara i samma utsträckning. Pojkarna var därför unika i sin rangordning inom det manliga könet, då de själva inte kan straffas för Blåkullafarandet till skillnad från äldre män. Utöver unga pojkar beskrevs kvinnor vara anklagare. Denna indelning synliggjorde hur könen beskrevs enligt dikotomin och hierarkin, även om Lagerlöf-Génetay fokuserade på kvinnoproblematiken bakom anklagarna. Kvinnorna beskrivs vara avundsjuka och missunnsamma gentemot varandra utifrån rivalitet om arbete och äktenskapspartners. Därmed synliggörs rangordningen som kvinnorna strider om sinsemellan inom sitt samhällsskikt.

Östlings beskrivning av de anklagande tydliggjorde att de anklagande huvudsakligen var män ur bondeståndet, men att dessa troligen anklagade på uppmaning från sina hustrur då kvinnor saknade rätten att vittna. Utifrån denna beskrivning synliggörs dikotomin, hierarkins och rangordningens logik. Östling beskrev hur gräl inom bondesamhället kom att kategoriseras utifrån kön, där fysiskt våld var manligt och verbalt våld kvinnligt. Därigenom synliggjordes trolldomsanklagelsen som verbalt våld mellan kvinnor, vilket var nära knutet till avundsjuka

---

¹²¹ Östling. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser, 268.

inom samhällets livsmedelproduktion. Hans beskrivningar är inte grundade enbart i könsproblematik utan snarare i klassproblematik, främst inom det egna samhällsskiktet. Avunden grannar emellan bunden till framgång i försörjning kom att resultera i anklagelser. Rangordningen som de anklagande beskrevs tillhöra var därför mer synlig utifrån klasstillhörighet än könstillhörighet. En minoritet av de anklagande beskrevs av Östling vara prästerskapet, vilket synliggjorde samtliga tre logiker då präster enbart var män, hade makt och var högt uppsatta även inom manliga könet. Prästernas delaktighet tydde på en påverkan från kyrkan i anklagelserna, men kan inte ses som representativ för alla anklagelser.

Sammanfattningsvis skiljer sig beskrivningarna åt i graden av aktörskap som tillskrevs de anklagande över tid. Ankarloos beskrivningar fokuserade på ett intressant särexempel, där en minoritet av manligt kön synliggjordes enligt de tre logikerna. Det större sammanhanget beskrevs dock inte. Lagerlöf-Génetays beskrivningar synliggjorde kvinnoproblematiken enligt de tre logikerna, men argumenterade även för att kvinnoproblematiken var en större bakomliggande faktor än något annat. Östlings beskrivningar tog hänsyn till båda könen som anklagande, men tillskrev inte någondera kön mer delaktighet som anklagande, utan menade snarare att social problematik såsom avundsjuka på klassnivå låg till grund. Därmed synliggörs en progression från icke-bruk av kvinnoproblematik, till kvinnoproblematik, till social problematik. I samtliga arbeten beskrevs ekonomisk vinning som en faktor bakom de anklagande, oavsett om det gällde mat och pengar för en visgosse, en anställning som vallkulla eller avunden gentemot en framgångsrik granne. En fråga som väckts var om de anklagande pojkar anklagade kvinnor på initiativ från sina mödrar?

7.3 Beskrivningar av orsakerna till anklagelserna i Sverige

7.3.1 Ankarloo

Enligt Ankarloo (1971) kunde ingen enskild orsak till trolldomsprocesserna utläsas. Ur Ankarloos beskrivningar av den allmänna trolldomshysterin framkommer den utbredda tron på Blåkulla i samhället samt kyrkans och statens beredvillighet att agera utifrån den som utlösande faktorer bakom trolldomsprocesserna.¹²² Prästerna i Dalarna beskrevs som delaktiga i orsakandet. Prästerna beskrevs ha tagit initiativ till processerna samt hjälpt den statliga rättsapparaten med trolldomsprocesserna. Deras direktiv från högre ort och beredvillighet att

---

¹²² Ankarloo. Trolldomsprocesserna i Sverige, 338.

fördöma de som anklagades beskrevs också försätta hela samhället i en socialt accepterad hysteri.¹²³

7.3.2 Lagerlöf-Génetay

Lagerlöf-Génetay (1990) beskrev schamanistiska tendenser i det tidigmoderna svenska samhället i övre Dalarna, som på grund av den geografiska närheten till Lappland och samerna styrkte den utbredda tron på trollkunniga.¹²⁴ Tron på trolldom var grundmurad och när samhället alltmer accepterade tron på Blåkulla som en sanning blev detta en grund för ryktesspridning om Blåkullafarande. Detta i kombination med att barn, som av samhället sågs som oskyldiga och rena, riktade de inledande anklagelserna kom att resultera i en utbredd hysteri som stöttades av kyrkan och dess kamp mot djävulsförbund.¹²⁵ I samband med den utbredda kvinnoproblematiken beskrevs detta av Lagerlöf-Génetay resultera i trolldomsanklagelser.

7.3.3 Östling

Östling (2002) beskrev de sociala aspekterna av det tidigmoderna bondesamhället och dess påverkan på uppkomsten av trolldomsanklagelser. Bysamhället var till stor del kollektivt och därigenom fanns en underliggande strävan av att vara i samförstånd med grannarna.¹²⁶ Att konflikter uppstod riskerade att störa det konstanta arbetet för att överleva och därför beskrev han det som att konflikter två hushåll emellan kunde undertryckas och bibehållas under en längre tid. På grund av detta beskrevs det som en viktig faktor att räkna med i studerandet av rättsfall om konflikten mellan den anklagade och den anklagande varit långvarig.¹²⁷ Östling argumenterade för att 1600-talsmänniskan såg det som sannolikt att bli utsatt för trolldom av någon man var osams med. Detta ledde till att om en olycka inträffade var trolldomsanklagelsen nära till hands.¹²⁸ Att tillgripa trolldomsanklagelsen inom bysamfundet tillskrev han två skilda avseenden – tron på att en oväns illvilja ägde skadande kraft, eller en helt fiktiv anklagelse med enda syftet att röja undan en medmänniska.¹²⁹ Att tillgripa den senare metoden beskrevs av Östling vara för att orsaka social död snarare än fysisk för sin fiende och att detta använts främst

---

¹²³ Ankarloo. Trolldomsprocesserna i Sverige, 322.

¹²⁴ Lagerlöf-Génetay. De svenska häxprocessernas utbrottskede 1668-1671, 218.

¹²⁵ Ibid., 216

¹²⁶ Östling. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser, 242.

¹²⁷ Ibid., 243

¹²⁸ Ibid., 243

¹²⁹ Ibid., 245

för att föra det egna hushållet högre inom samhället.¹³⁰ Denna tes anmärkte han dock att det inte går att styrka explicit utifrån källmaterialet. De sociala konflikterna inom de samhällen där trolldomsanklagelserna uppstod beskrevs av Östling vara nästintill oundvikliga. Kring detta resonerade han att 1600-tals människan inte i någon större utsträckning kunde kontrollera sina känslor. Att okvädingsord och slagsmål blev svaret till ärekränkningar låg därmed nära till hands.¹³¹ Östling beskrev tre olika sorters konflikter, där den första var verbalt våld som ofta enbart var gräl mellan ovänner – där trolldomsanklagelsen ofta buntades ihop med andra anklagelser, såsom tjuveri eller horkoppleri.¹³² Den andra sortens konflikt beskrevs vara bråk över rent praktiska och ekonomiska spörsmål, exempelvis brukningsrätten till mark.¹³³ Den tredje sortens konflikt var den som inom trolldomsprocesserna framstod som den allvarligaste: konflikten inom en släkt. Denna sorts konflikt gick emot den rådande sociala normen, då familjen skulle vara en stödjande enhet som levde i samförstånd utan inre stridigheter.¹³⁴ Östling beskrev ett flertal potentiella orsaker bakom trolldomsanklagelserna i bysamhället, exempelvis för att utesluta icke-önskvärda ur samhället, att hitta syndabockar för att stärka bygemenskapen eller på ett nationellt plan att fostra befolkningen att lyda staten och kyrkan.¹³⁵

7.3.4 Delanalys beskrivningarna av orsakerna i Sverige

Ankarloo påpekade att ingen ensam orsak självt orsakade trolldomsprocesserna. Dock beskrevs ansvaret för den utbredda trolldomshysterin som kyrkan och Dalarnas prästerskap hade. Denna grupp synliggör alla tre logikerna då prästerna var män i maktposition. I samband med den institutionaliserade hysterin och de påtryckningar från kyrkan som prästerna representerade menade Ankarloo även att en orsak bakom trolldomsprocesserna var centraliseringen av rättsväsendet. Dessa beskrivningar synliggjorde prästerna som mäktiga manliga aktörer i samhället som böjde opinionen i Dalarna efter kyrkan och statens vilja. Denna orsaksförklaring blev ett typexempel för Ankarloos ovanifrån-perspektiv.

Lagerlöf-Génetay, å sin sida, lyfte ur ett underifrån-perspektiv att staten och kyrkan kanske inte spelade så stor roll som Ankarloo menade. Hennes studie tydde snarare på att närheten till Lappland och samerna hade grundmurat den utbredda tron på magi i Dalarna och att detta ihop

---

¹³⁰ Östling. Blåkulla, magi och trolldomsprocesser, 246.

¹³¹ Ibid., 246

¹³² Ibid., 247

¹³³ Ibid., 247

¹³⁴ Ibid., 248

¹³⁵ Ibid., 249

med rädslan för Blåkulla kom att orsaka anklagelserna. Det av henne beskrivna kvinnoöverskottet och relaterad problematik skiljde sig också ifrån Ankarloos tidigare slutsatser, genom att synliggöra kvinnoproblematiken i Dalarna utifrån de tre logikerna. Om tron på Blåkulla resulterade i att kvinnorna i Dalarna trodde att deras rivaler var häxor eller enbart använde det som svepskäl är svårt att veta. Oavsett beskrevs kvinnornas aktörskap i konflikter sinsemellan som orsaken till trolldomsanklagelser.

Östling lyfte att bysamhället som trolldomsprocesserna uppstod i var dömt att hysa konflikter. Utifrån sin problematisering av avundsjuka från de anklagades egna samhällsskikt synliggjorde Östling rangordningens logik, där framgång inom den egna gruppen kunde resultera i att bli anklagad.

Sammanfattningsvis började förklaringen av orsakerna bakom anklagelserna med att problematisera institutioner i samhället och hur representanter för dessa hade makt som aktörer i samhället. Då de synliggjordes ur ett ovanifrån-perspektiv tillhörde dessa aktörer samhällseliten. Därefter beskrevs aktörskapet hos de kvinnor som tidigare forskning inte synliggjort ur ett underifrån-perspektiv vara den största orsaken. Slutligen beskrevs orsakerna utifrån samhällets förutsättningar, vilka varierade beroende på socioekonomisk tillhörighet och framgång snarare än kön. Därigenom synliggjordes en progression som först förklarade orsakerna bakom anklagelserna som mäktiga män, till kvinnor i allmänhet, för att slutligen sammanfattas som en sammansmältning av de två könen sociala samspel i samhället. Oavsett vilket kön eller gruppering som tillskrevs vara orsaken bakom anklagelserna synliggjordes maktstrukturer som gagnades av trolldomsanklagelser.

7.4 Beskrivningar av de anklagade i Finland

7.4.1 Heikkinen

Heikkinen (1969) beskrev främst de anklagade i en redogörelse för trolldomsanklagelserna vid akademien i Turku. Fokus för trolldomsanklagelserna vid universitet i Turkus låg på professorn Martin Stodius, som anklagades och dömdes 1644 för att själv ha studerat magi, samt spritt dessa lärdomar till andra lärare och sina elever.¹³⁶ Stodius kom senare att frias med hjälp av den justitiekanslern Per Brahe, men ryktesbildningen tvingade 1658 honom att lämna akademien. Drivande i denna förvisning var biskopen av Turku.¹³⁷ Stodius eftermäle levde dock vidare och

---

¹³⁶ Heikkinen. Paholaisen liittolaiset, 378.

¹³⁷ Ibid., 379

efter hans avgång anklagades flera av hans elever för trolldom, utan att dömas. 1665 anklagades den enda kvinnan nämnd i samband med akademien i Turku, änkeprofessorn Elisabeth Nilsson, för förgörning av biskopen. Även hon kom att frikännas och den anklagande biskopen fick betala böter för anklagelsen.¹³⁸

Heikkinen beskrev därefter kvantitativt processerna i Österbotten mellan 1665 och 1684, där sammanlagt 152 personer anklagades för trolldom, vilket var en kvinnlig majoritet på 118 personer. Genom en sammanställning av anklagades sociala status angav Heikkinen att 81,5 % av de anklagade var bönder och borgare.¹³⁹ Heikkinen beskrev vidare att med undantag för vissa österbottniska städer och Åland rörde processerna i Österbotten andra former av trolldomsbrott än djävulsförbund. Förgörning mot människor eller boskap, och botande stod för sammanlagt 76,2 % av anklagelserna under tidsperioden 1665-1684.¹⁴⁰ Av de 152 trolldomsanklagade under denna period i Österbotten dömdes 20, motsvarande 13 %, till döden.¹⁴¹

7.4.2 Nenonen

Nenonen (1992) beskrev de anklagade främst som antingen borgare eller bönder och till största delen gifta, oavsett om de var män eller kvinnor.¹⁴² Den typiske anklagade beskrevs som inte längre ung och hade det någorlunda gott ställt.¹⁴³ Anklagelserna mot dessa beskrevs vanligtvis komma inifrån det egna samhällsskiktet. Angående könsfördelningen hos de anklagade i östfinska trolldomsprocesser konstaterade han att de som anklagades för trolldom var män.¹⁴⁴ Att förklara detta enbart genom att hänvisa till en finsk mytologi med manligt kodade schamanistiska traditioner fann han otillräckligt. Han tillskrev denna kulturella yttring till ett skrå av professionella häxdoktorer som verkade i det finska samhället. Dessa häxdoktorer var inte nödvändigtvis män, utan kunde även vara kvinnor.¹⁴⁵ Genom Nenonens sammanställning av dessa verkande häxdoktorer synliggjordes det att män oftare anklagades för förgörning och kvinnor för botande.¹⁴⁶ Att detta på något vis skulle vara sammanlänkat med den anklagades kön bestred han – att basera detta antagande på enbart statistik utifrån rättsfall gav en ofullständig bild av helheten. Nenonen beskrev att så länge vit magi inte uttryckligen ansågs

---

¹³⁸ Heikkinen. *Paholaisen liittolaiset*, 380.

¹³⁹ Heikkinen & Kervinen. *Finland: den manliga dominansen*, 288.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 289

¹⁴¹ *Ibid.*, 290

¹⁴² Nenonen. *Noituus, taikuus ja noitavainot*, 438.

¹⁴³ *Ibid.*, 439

¹⁴⁴ *Ibid.*, 444

¹⁴⁵ *Ibid.*, 445

¹⁴⁶ *Ibid.*, 445

vara ett brott så anklagades inte män och att även kvinnor anklagades för förgörning.¹⁴⁷ Han beskrev detta som ett resultat av ett sociopolitiskt klimat snarare än trolldomsrelaterat. Kvinnlig magi som utfördes i hemmet blev synligt för samhället det utfördes i och straffades på grund av sin existens, snarare än sitt ändamål. Att magi blev straffbart oavsett grad vid samma tillfälle som staten försökte utöka sin kontroll över sfärer i samhället där den tidigare saknat inflytande ses inte som ett sammanträffande. Att män och kvinnor åtalades i olika mått över hela Finland förklarades utifrån närheten till Sverige, där trolldomsprocesser om Blåkullafarande bröt ut i rasande fart under det sena 1600-talet. Att trolldomsprocesser hölls beskrev han som en produkt av rättsstatens utökande snarare än ett uttryck för manlig schamanism eller för kvinnoförtryck grundat i föreställningar om syndiga förbund med djävulen.¹⁴⁸

I artikeln *Who bears the guilt for the persecution of witches?*¹⁴⁹ (2012) beskrev Nenonen den västerländskt stereotypa kvinnliga häxan: deras påstådda fattigdom och roll som syndabockar i samhället. Trots forskaransträngningarna för att motbevisa detta fenomen menade Nenonen att den sanna bilden av häxprocesserna inte nått den stora massan. Manliga häxor beskrevs inte i någon större utsträckning och avfärdas som ett särartsfenomen tills Lara Apps och Andrew Gow publicerade sin *Male Witches in Early Modern Europe* (2003). Detta beskrevs vara en omvälvande forskargärning, då detta arbete uppmärksammade forskarkollegiet på att *Malleus Maleficarum*, den katolska demonologhandboken från sent 1400-tal, refererade till trolldoms-kunniga i maskulin form i 30 % av sina uttalanden om häxor. Nenonen konstaterade att det var anmärkningsvärt att *Malleus Maleficarum* använts så länge som ett av exempel på att häxförföljelse var institutionaliserat kvinnohat.¹⁵⁰

7.4.3 Toivo

I *Male Witches and Gender in Early Modern Finnish Witchcraft Trials* (2013) beskrev Toivo hur könsfördelningen inom de finska trolldomsprocesserna skiftade över tid med hjälp av statistik över antalet åtalade män mellan 1540-1699. Att männen var i minoritet vid den senare halvan av 1600-talet konstaterade hon var ett resultat av den svenska bilden av kvinnliga häxor trängt undan den traditionellt manliga häxan i Finland.¹⁵¹ Denna variation inom landet följde

---

¹⁴⁷ Nenonen. Noituus, taikuus ja noitavainot, 445.

¹⁴⁸ Ibid., 446

¹⁴⁹ Nenonen. Who Bears the Guilt for the Persecution of Witches?, 70-87.

¹⁵⁰ Ibid., 72

¹⁵¹ Toivo. Male Witches and Masculinity in Early Modern Finnish Witchcraft Trials, 139.

som tidigare forskning påpekat en geografisk indelning där västra Finland dömde kvinnor och östra Finland dömde män.¹⁵²

Angående den finska trolldomsnormen presenterade Toivo ett kulturellt fenomen där husbonden eller husmodern i finska bondehushåll hade en tradition av att utföra magiska offerritualer för sin omedelbara släkts räkning. Hon teoretiserade om att detta hade sina rötter utanför kristendomen, kanske till och med före dess uppkomst. Att denna sorts av hushållsmagi utfördes var inte ovanligt, men att husbonden eller husmodern rituellt hade det bland sina uppgifter i hushållet beskrevs som säreget för Finland. Gårdens framgång i odling och boskaphållning såväl som jakt och fiske var hushållsområden som denna ritual ansågs styrka. Unikt för detta var att även om tjänstefolk i ett sådant hushåll yttrade besvärjelser så ansågs de göra det på uppdrag av sin husbonde eller husmor, vilket gjorde dessa ytterst ansvariga. Hon beskrev vidare att denna form av ritual saknade könsindelning, utan kunde utföras av både män och kvinnor, ofta i partnerskap.¹⁵³

I övriga Europa tillskrevs kvinnliga trolldomskunniga en inbyggd illvilja, medan trolldomskunniga män i Finland ansågs vara ett besvär först när de bröt normer för män såsom genom att utföra spådomar, eller när de ägnade sig åt drickande, våld eller på annat vis orsakade problem.¹⁵⁴ Toivo uppmärksammade att män oftare ägnade sig åt förgörning och kvinnor åt botande, men problematiserade detta utifrån att det enbart synliggjorde vad som faktiskt drogs inför rätta. Att kvinnor började anklagas för botande då all magi blev straffbar samstämmer med att mängden förgörningsfall minskar. Hon beskrev fördelningen av välvillig och illvillig magi som något män och kvinnor gjorde i lika delar.¹⁵⁵ Huruvida magin var ”ond” eller ”god” spelade inte in i könsfördelningen av dess utövare. Hon anmärkte även att om det fanns vissa könsindelningar kring arbetsuppgifterna i det finska samhället under 1600-talet så var dessa inte låsta i sociala konstruktioner av manligt och kvinnligt på det sätt som 1900-talets forskare slutit sig till. En bondgård tog trots allt inte hänsyn till vem som mjölkade korna eller red hästen.¹⁵⁶

Exempel på en grupp av anklagade Toivo beskrev var ett skrå av ”semi-professionella” trollkarlar – tietäjä – som existerade inom det finska bondesamhället. Dessa ansågs vara ”kloka gubbar” som botade sjukdomar och otur i kärlek, gårdsarbete eller jakt.¹⁵⁷ Rent socialt anmärkte

---

¹⁵² Toivo. *Male Witches and Masculinity in Early Modern Finnish Witchcraft Trials*, 139.

¹⁵³ *Ibid.*, 140

¹⁵⁴ *Ibid.*, 140

¹⁵⁵ *Ibid.*, 141

¹⁵⁶ *Ibid.*, 142

¹⁵⁷ *Ibid.*, 142

Toivo att dessa män var landlösa och att detta har kommit att påverka hur de representerats i forskning. Toivo menade att tidigare forskning kommit att underdriva eller överdriva deras roll i samhället. Hon menade att trollkarlarnas frånvaro ur domstolsprotokoll berott på att deras landslöshet, vilken gjorde att de sällan hamnade i domstol på samma sätt som markägande bönder.¹⁵⁸ Hon beskrev även hur avståndet från den europeiska häxdoktrinen innebar att anklagelser om djävulsförbund var så gott som icke-existerande i Finland, men presenterade också en förklaring till varför detta var osynligt i finska domstolsprotokoll. Tack vare indelningen av olika juridiska instanser sköttes de allra flesta anklagelserna om djävulsförbund mot män inte av tingsrätter, utan av krigsrätter. Detta då soldater var de som oftast anklagades för pakter med djävulen.¹⁵⁹

7.4.4 Delanalys de anklagade i Finland

Heikinens beskrivningar synliggjorde att en klar majoritet av de anklagade i de västfinska häxprocesserna var kvinnor ur medelklassen i Österbotten och på Åland som anklagade andra för trolldom för att själva undgå tortyr. Dessa kvinnor beskrevs inte i lika stor mån som männen vid akademien i Turku, av vilka inga dömdes. Utefter de tre logikerna blir det synligt vad som skilde dem åt. Till att börja med beskrevs de två grupperna separat, vilket överensstämmer med dikotomins logik. Männen beskrevs i större utsträckning, vilket är ett exempel på hierarkins logik. Slutligen illustrerar rangordningens logik varför dessa män aldrig dömdes – de tillhörde en rik, utbildad elit, vilket vägde tyngre än att de faktiskt studerat trolldom. Ett undantag vad det gäller kön görs i beskrivningen av Turku-processerna, där en änkeprofessorska anklagades och gick fri. Slutsatsen kan dras att trots hennes kön var hennes sociala status hög och gjorde henne onåbar. Detta är ett exempel på hierarkins logik, då änkeprofessorskan kan antas ha sluppit undan domen tack vare sin makes rangordning inom det manliga könet snarare än utifrån sin egen status. Heikkinen beskrev det manliga genuset, men synliggjorde inte det kvinnliga i lika stor utsträckning. Ingående beskrivningar av enbart de anklagade med hög status var en följd av arbetets ovanifrån-perspektiv, då de män som beskrevs helt enkelt var intressanta undantag på grund av sin status.

Nenonen synliggjorde därefter manliga och kvinnliga anklagade i samma utsträckning, då hans beskrivningar av dessa utkristalliserade att de tillhörde medelklassen, medelålders och gifta. Könaspekten blev inte drivande i Nenonens beskrivningar, även om det påtalas att finländska

---

¹⁵⁸Toivo. *Male Witches and Masculinity in Early Modern Finnish Witchcraft Trials*, 143.

¹⁵⁹Ibid., 144

män hade en tradition av trolldomsbruk. Hans beskrivningar synliggjorde därför de anklagade utifrån de tre logikerna inom både det kvinnliga och det manliga genuset. Det mest konkreta exemplet var de professionella trollkarlar som Nenonen beskrev. Dessa definierades främst som män, men även kvinnor beskrevs. I egenskap av att de tillhörde en yrkesgrupp synliggjordes rangordningen dessa professionella magiker hade inom vardera kön.

Toivos beskrev det för Finland säregna i att män och kvinnor anklagades för trolldom i partnerskap i det finska bondesamhället. Hon beskrev även hur manligt trolldomsrykte i sig inte var negativt laddat förrän det sammankopplades med en dålig egenskap, såsom drickande. Därmed synliggjordes det manliga genuset som åtskilt från det kvinnliga och även att trolldomsryktet hos en man kunde vara högt värderat, i enlighet med de två första logikerna. Den anklagade mannens personlighet spelade in i huruvida han kom att anklagas, vilket synliggör hur rangordningen bland män påverkades av deras beteende mer än deras eventuella trolldomsutövande. Toivo exemplifierade hur en sådan grupp män var de semi-professionella trollkarlarna, vilka i och med att de klassats som landlösa förmodligen hade låg rangordning inom det manliga genuset.

Sammanfattningsvis beskrevs först de intressanta manliga exemplen till högre grad än majoriteten anklagade kvinnor i undersökningen av de västfinska processerna. I efterkommande forskning studerades män och kvinnor i mer lika utsträckning, men fokus låg snarare på deras sociala klass och bakgrund deras könstillhörighet. Slutligen lyftes det för Finland specifika manliga genuset, vilket besatt en större relevans i den finska kontexten. Progressionen gick därför från att beskriva en representativ västeuropeisk häxprocess, till att ifrågasätta könstillhörighet som förklaringsmodell hellre än klass eller etnicitet, till att slutligen beskriva det för Finland säregna manliga genuset som inte existerar i samma utsträckning någon annanstans. Utifrån de finska rönen synliggjordes maktstrukturer där västeuropeiska värderingar försökte tränga undan finska normer, vilket hade varierande framgång beroende på närheten till moderlandet Sverige. I västra Finland var den manlige anklagade ett intressant undantag, medan det i östra Finland var en norm som aldrig helt förbyttes mot en kvinnlig majoritet.

7.5 Beskrivningar av de anklagande i Finland

7.5.1 Heikkinen

Processerna på Åland beskrevs av Heikkinen (1969) som starkt färgade av den åländska häradshövdingen Nils Psilander. Psilander tog personligt intresse i att förhöra trolldomsanklagade då han ansåg att de alla var i förbund med djävulen och under 1666 bröt den första av massrättegångarna på Åland ut. Den första som dömdes till döden anklagade 13 andra.¹⁶⁰ Detta mönster upprepades, där dömda häxor under tortyr angav andra. Denna praxis för identifierandet av häxor fortgick ända fram tills den sista rättegången 1678.¹⁶¹ Vid de åländska processernas slut räckte inte längre en angivelse från en annan anklagad som bevis för trolldomsbruk, då rättsväsendet förstått att rädslan för tortyr fick de anklagade att anklaga vem som helst som medbrottsling. Heikkinen slöt sig till att Psilander var bildad, väl beläst angående metoderna för att hantera häxor men inte fanatisk i sina ansträngningar att få alla anklagade dömda.¹⁶² Han beskrev den mer skeptiska juryn, som saknade den kunskap om häxväsendet som Psilander besatt, som en modererande effekt för trolldomsprocesserna. De utbildade nämndemännen beskrevs som mer mottagliga för skepsisen mot trolldomens existens än de intellektuella som utbildats om den.¹⁶³ Trots denna synliggjorda tro på diabolism i samhällets övre skikt menade han att anklagelserna inte var ett uttryck för förtryck ovanifrån, då anklagande med högre social status än de anklagade enbart svarade för omkring 20 % av anklagelserna.¹⁶⁴ Då ännu en femtedel kom från medanklagade, menade Heikkinen att processerna i första hand var utlopp för individuella uppgörelser. Akademien vid Turku tjänade som samlingsplats för samhällets övre skikt, vilket vid denna tidpunkt betydde en majoritet av män. Heikkinen noterade att ursprunget bland de anklagande professorerna, huruvida de var finska eller svenska, spelade roll i vilket straff de förespråkade för den anklagade. Svenskarna förespråkade döden, finnarna en mildare dom. Han konstaterade att svenskarna anklagade finnarna för att praktisera magi, vilket fick finska professorer att vara lojala mot sin hemregion.¹⁶⁵ De motsättningar inom akademien som Heikkinen beskrev påvisar att vissa män sökte förstå trolldom, medan andra försökte tillintetgöra den. De åländska processerna synliggjorde på samma sätt en akademiskt utbildad överklass som är väl medveten om det västerländska tillvägagångssättet i trolldomsprocesser. Här beskrevs en kyrkligt förankrad makt

---

¹⁶⁰ Heikkinen. *Paholaisen liittolaiset*, 383.

¹⁶¹ *Ibid.*, 385

¹⁶² *Ibid.*, 385

¹⁶³ *Ibid.*, 386

¹⁶⁴ Heikkinen & Kervinen. *Finland: den manliga dominansen*, 288.

¹⁶⁵ Heikkinen. *Paholaisen liittolaiset*, 380.

som försökte förtrycka de okristna värderingar som kom till ytan vid studier av magi. De motsättningar som Heikkinen beskrev i och med hur svenskt eller finskt ursprung påverkade synen på straffet för trolldom var intressant. Utifrån dessa förutsättningar kan mängden anklagelser som Heikkinen redovisade kom från präster och tjänstemän i Österbotten förklaras, även om inte alla kunde förklaras på detta sätt.

7.5.2 Nenonen

Nenonen (2012) menade att mängden anklagade män och anklagande kvinnor båda var faktorer som tidigare forskning inte kartlagt i tillräcklig utsträckning på grund av en alltför strikt syn på trolldomsprocesser som kvinnoförtryck.¹⁶⁶ Han lyfte att kvinnor förmodligen stod bakom många fler anklagelser än vad som framkommit, då kvinnor inte tilläts vara målsägande i alla fall. Nenonen anmärkte att forskningen kring vilken social grupp som oftast anklagades inte var av samma vikt som faktumet att anklagelser främst riktades mellan personer i samma sociala skikt, såsom i Finland.¹⁶⁷ Nenonen ville tolka de anklagande som individer med säregna anledningar som inte kan kartläggas utifrån en enda social, ekonomisk, politisk eller ideologisk faktor. I och med att trolldomsanklagelsen var ett brott som inte behövde bevisas på samma sätt som mord eller misshandel menade han att vilken oförrätt som helst kunde vara grund för en anklagelse och därmed möjliggjorde för den anklagades dom.¹⁶⁸ Angående teorier om att anklagelser riktades med syftet att skapa syndabockar fann Nenonen det vara sant för vissa europeiska samhällen, men inte universellt applicerbart. Han menade att det bestående problemet inom den västeuropeiska forskningen är att en förklaringsmodell förväntas kunna vara allmängiltig. De syndabockar som tidigare forskning menat var ansvariga för dåliga tider i bondesamhället, beskrev Nenonen istället som offer för avundsjuka rivaler. De anklagande beskrevs därför som missunnsamma gelikar till de anklagade.¹⁶⁹

7.5.3 Toivo

Toivo (2013) beskrev utifrån ett specifikt rättsfall hur olika maskuliniteter kom att spela in i hur anklagelser såg ut. Tre män relaterade till varandra via en död gemensam släkting kom att vara huvudsakliga aktörer: Perrtu, farfar till den avlidne och Risto och Heikki, båda två den avlidnes svågrar. Perrtu ansågs i egenskap av sin ålder och boende hos de av sina barn som övertagit hans gård vara både släktens patriark och samtidigt gammal och skröplig. Risto hade tidigare

---

¹⁶⁶ Nenonen. Who Bears the Guilt for the Persecution of Witches?, 73.

¹⁶⁷ Ibid., 75

¹⁶⁸ Ibid., 79

¹⁶⁹ Ibid., 77

trolldomsrykte men var också en framgångsrik gårdsägare, medan Heikki saknade tidigare trolldomsrykte men hade ett rykte som tjuv och var inneboende hos sin ingifta familj. De två svågernarna kom att anklaga varandra för sin svågerns död och trots Ristos trolldomsrykte blev Heikki sedd som den mindre pålitliga av de två och därmed den anklagade. När Heikki slutligen var på väg att dömas för detta brott ingrep dock hans ingifta släkt och Perttu drog tillbaka sin tidigare anklagelse med hänvisning till sin höga ålder och stora sorg vid barnbarnets död. Detta blev ett uttryck för hur olika maskuliniteter kom att spela roll i trolldomsprocesserna. Perrtus anklagande i egenskap av släktens patriark vägde tungt i den lokala rätten. Risto, som hade ett tidigare trolldomsrykte men ansågs vara en kompetent familjeförsörjare och stod på god fot med sin ingifta släkt blev inte huvudsakligen misstänkt. Detta föll istället på den oregerlige Heikki, vars släkt tröttnat på hans beteende och var villig att anklaga honom. Att han sedan friades med hjälp av vad som av Perttu kan anses vara feminint, förlåtande beteende beskrevs inte av Toivo som omanligt, utan snarare representativt för 1600-talets mansnorm. En patriark visste att utnyttja sin höga ålder för att nå sina mål, i detta fall att inte beröva ett barnbarn sin make.¹⁷⁰ Toivos slutsatser efter denna beskrivning av ett rättsfall är att de mansnormer som rådde i samhället och som nyttjades av olika aktörer var avgörande i trolldomsprocesserna. Att spela på sina styrkor i enlighet med vad som var socialt accepterat var nyckeln till att inte bli dömd för trolldom.¹⁷¹

7.5.4 Delanalys beskrivningar av de anklagande i Finland

Heikkinen beskrev den anklagande åländske ståthållaren Psilander som akademiskt bildad, kunnig om häxprocesser och tillhörande samhällets elit. Hans manliga kön och maktposition i samhället synliggjorde samtliga tre logiker. Psilander var dock inte ensam, då även de anklagande vid akademien i Turku beskrevs på detta sätt. Utifrån sitt ovanifrån-perspektiv tenderade Heikkinen att synliggöra överklassen som de huvudsakliga anklagarna trots att de inte svarade för majoriteten anklagelser. I Österbotten beskrev Heikkinen tjänstemän och präster till viss del som anklagande, men inte i samma utsträckning som på Åland eller i Turku. De anklagande i Österbotten beskrevs till större del vara motiverade av personliga uppgörelser om misslyckade affärer, men inga av de tre logikerna synliggjordes eller resonerades kring. Angående den akademiska överklassen beskrevs dock etnicitet spela viss roll, vilket tydde på en rangordning inom den manliga eliten utifrån svensk eller finsk härkomst.

---

¹⁷⁰ Toivo. *Male Witches and Masculinity in Early Modern Finnish Witchcraft Trials*, 144-148.

¹⁷¹ *Ibid.*, 148

Nenonens beskrev de anklagande som tillhörande samma samhällsskikt som de anklagade. Detta synliggjorde rangordningens logik, där sociala konflikter inom en samhällsklass snarare än inom de två könen låg till grund för anklagelserna. Nenonens resonemang kring de anklagande stammade ur ett kritiskt underifrån-perspektiv, som avskrev genusproblematik som förklaring till de anklagande utifrån att genusteori dittills beskrivit manliga häxor och kvinnliga anklagande som anomalier. För den finska kontexten menade Nenonen att vedertagna västeuropeiska mönster saknade giltighet.

Toivos beskrivningar av de anklagande synliggjorde hur den tredje rangordningen inom det manliga genuset kom att spela in i ett rättsfall. Den anklagande beskrevs i detta rättsfall vara en äldre man i en jordbrukande släkt, något som definieras som hög social status i bondesamhället han tillhörde. Utifrån sin ställning kunde denne anklagande både anklaga och dra tillbaka sin anklagelse utefter vad som passade hans syften. Toivos beskrev dennes rangordning inom det manliga könet som en maktposition, där ålder nyttjades till fördel både i anklagandet och tillbakadragandet av anklagelsen.

Sammanfattningsvis gavs först beskrivningar av främst det manliga genuset, medan det kvinnliga som samexisterade inte utforskades i lika stor utsträckning. Därefter synliggjordes båda könen, men könsaspekten tilldelades inte det förklaringsvärde det tidigare besatt, vilket istället tilldelades social klass. Slutligen lades fokus på den för Finland säregna mansproblematiken inom trolldomsanklagelserna, vilket synliggjorde det manliga genusets rangordning i högre grad än det kvinnliga för att detta var normalt för Finland. Oavsett om processerna ägde rum i västra eller östra Finland beskrevs majoriteten av de anklagande som tillhörande samma samhällsskikt som de anklagande, vilket tydde på rivaliteten och kampen mellan likar, oavsett manligt eller kvinnligt kön.

7.6 Beskrivningar av orsakerna till anklagelserna i Finland

7.6.1 Heikkinen

Heikkinen (1969) beskrev att anklagelser om Blåkullafarande var som tätast på platser där en nära kontakt med Sverige fanns, exempelvis Åland eller Kristinestad.¹⁷² Kontakten med Sverige var handeln med tjära som de små städerna i södra Österbotten livnärde sig på. Heikkinen konstaterade att anklagelser om trolldom tycktes uppstå i samband med misslyckade affärer.¹⁷³

---

¹⁷²Heikkinen & Kervinen. Finland: den manliga dominansen, 291.

¹⁷³Ibid., 291

Hur trolldomsprocesserna utvecklades i västra Finland förklarade Heikkinen med närheten till Sverige, men menade att det måste ha funnits något i det österbottniska samhället som möjliggjorde för de svenska mönstren att tränga undan de traditionella finska. Hotet mot levebrödet beskrevs som en utlösande faktor för trolldomsanklagelser. Att det i Österbotten rådde konflikter mellan de som tillhörde samma skikt i samhället blir därför inte en överraskning.

7.6.2 Nenonen

Nenonen (1992) menade att samhällsinstitutionernas påverkan på trolldomsprocessernas uppkomst syntes genom att kyrkans och rättsväsendets försök att etablera en starkare närvaro i alla nivåer av samhället. Detta kom att resultera i att präster, indoktrinerade med trolldomens närvaro i samhället, orsakade en ökad mängd anklagelser för sådant som innan 1600-talet inte ansetts vara brott: exempelvis botande eller skyddsmagi. Det finska rättsväsendet hyste en världslig skepsis mot trolldomens närvaro i samhället och agerade som en modererande kraft där anklagelser uppstod. Nenonen menade att de massrättegångar som tillkom i andra länder därför inte hade lika lätt att bryta ut i Finland.¹⁷⁴ Han beskrev Finland, som många andra länder, hade en reserverad och modererande högre rättslig instans som inte var lika benägen att falla i trolldomshysteri som lägre domstolar. Vad som särskilde de finska lägre domstolarna var att även de höll sig lugna och inte föll offer för trolldomshysterin. Detta tillskrev Nenonen Finlands geografiska läge som en gränsprovins där det västeuropeiska paradigmet och häxdoktrinerna inte nått ut till så stora delar av befolkningen och därför inte vägledde domstolar mot ett visst förhållningssätt.¹⁷⁵ De för Finland gällande massprocesserna beskrevs bero på enskilda aktörer såsom exempelvis Nils Psilander på Åland som drivande och möjliggörande.¹⁷⁶

I essän *The Dubious History of the Witch-Hunts*¹⁷⁷ (2014) beskrev Nenonen förgörningsanklagelser som typiska även för de länder där massprocesser om diabolism ägt rum.¹⁷⁸ Denna ursprungliga uppfattning om trolldom som enbart djävulsförbund beskrev Nenonen härstamma från regioner där den katolska kyrkan varit stark, då dess representanter i form av präster och teologer fått utbildning om trolldomsbrott.¹⁷⁹ Denna bildning var vad som

---

¹⁷⁴ Nenonen. Noituus, taikuus ja noitavainot, 444.

¹⁷⁵ Ibid., 448

¹⁷⁶ Ibid., 449

¹⁷⁷ Nenonen. *The Dubious History of the Witch-Hunts*, 30-36.

¹⁷⁸ Ibid., 33

¹⁷⁹ Ibid., 36

skiljde centrum från periferier: befolkningen utanför ”välutbildade” områden kände inte till djävulsförbund på samma sätt som de kände till förgörning. Därför anklagade de inte medmänniskor för detta okända brott.

7.6.3 Toivo

I essän *Gender, Sex and Culture of Trouble in Witchcraft Studies*¹⁸⁰ (2014) skildrade Toivo hur den moderna forskningen om trolldomsprocesser avstannat i sin syn på genusproblematik som orsak bakom anklagelserna. Trots ansträngningar från genushistoriker såg andra historiker resonemang om könsfördelning, kvinnor och kvinnoförtryck som ett nödvändigt ont.¹⁸¹ Hon beskrev hur genusperspektivets förklaringsvärde kritiserats utifrån två olika inriktningar: För det första hade gränsdragningen mellan *kön* och *genus* efter sekelskiftet ifrågasatts, då biologiskt kön och socialt genus haft en så stor sammanflätning att en åtskillnad av dessa kallats meningslös. För det andra hade det ifrågasatts om moderna genusteorier var applicerbara på 1600-talsmänniskor, då dessa inte själva applicerade sådana tankesätt.¹⁸² Angående det västeuropeiska paradigmet kring könsfördelningen beskrev Toivo hur feministiska tänkare avskrivit manliga minoriteter av trolldomsanklagade som utfrysade av det patriarkala samhället. Dessa bortgeneraliserades som omanliga män som anklagades för att de inte följt mansnormer. Hon bestred denna skildring med att tänkare såsom Joan Scotts och Judith Bennetts strukturella förklaringsmodeller av genusproblematik förhindrat utvecklingen av genusteori.¹⁸³ Toivo beskrev appliceringen av dessa strikta könsnormer på ett samhälle där de inte var utkristalliserade som ett uttryck för ovilja att se genus utifrån ett post-strukturellt perspektiv. Toivo menade att könsnormerna var flytande, vilket tillät dåtidens människor att anpassa sig själva utefter vad som bäst tjänade deras syften – i detta fall att rikta trolldomsanklagelser.¹⁸⁴

7.6.4 Delanalys beskrivningar av orsakerna till anklagelserna i Finland

Heikkinen beskrev närheten till Sverige som en orsak till anklagelserna om djävulsförbund på Åland. Den livliga trafiken över Bottenhavet förde med sig de idéer om Blåkulla som resulterade i anklagelser, vilka främst syntes i hur anklagelser uppstod i samband med misslyckade affärer i Österbotten. Detta synliggjorde indirekt rangordningens logik, då ett antagande kan vara anklagelser stammade ur att konkurrenter anklagade varandra för trolldom

---

¹⁸⁰ Toivo. *Gender, Sex and Culture of Trouble in Witchcraft Studies*, 92.

¹⁸¹ *Ibid.*, 89

¹⁸² *Ibid.*, 89

¹⁸³ *Ibid.*, 97

¹⁸⁴ *Ibid.*, 97

vid ekonomiska bakslag. Lika indirekt synliggjordes den tredje logiken i att svenska föreställningar om djävulsförbund vann legitimitet på Åland och i Österbotten, då svensk vidskepelse rangordnades högre än den infödda finska. Personligen tolkas det österbottniska anammandet av svenska idéer om kvinnliga häxor som ett uttryck för befolkningens beredvillighet att undanröja framgångsrika kvinnor i det samhället.

Nenonen beskrev hur högre tjänstemän och makthavare från Sverige, närheten till Sverige och den svenska bildningen om djävulsförbund som en bärande orsaksfaktor bakom anklagelserna i västra Finland. Bildningen klassades inte som något som endast fanns i högre samhällsskikt, då utbildade präster och tjänstemän förde sina idéer om trolldom vidare till allmogen. Då Sverige i egenskap av en stormakt var ett centrum för kommers och trafik på ett helt annat sätt än dess koloniserade finska områden, gav detta svenska idéer och föreställningar högre rang. Samhällseliten beskrevs inte bara som bärande av dikotomin och hierarkin, utan också av en hög social rangordning som svenskar i Finland vilket gav deras idéer och perspektiv företräde. Finland beskrevs som ett gränsterritorium bortom den bildade västeuropeiska sfären, vilket resulterade i att den östfinska befolkningen inte anklagade varandra för djävulsförbund eftersom att detta brott inte var välkänt utanför de svensk-acklimatiserade landsdelarna. I öst fortsatte män att anklagas för förgörning för att förgörning var ett brott som ägde rum.

Toivos ifrågasatte det strukturalistiska genusperspektivets förklaringar av orsakerna bakom anklagelserna. Snarare än att dela in 1600-talets samhällen utefter könsnormer och logiker formulerade idag beskrev Toivo orsakerna som beroende på individer och dessas flytande könsroller, vilket i Finland blev maskuliniteter. Toivos beskrivningar motsa behovet av dikotomins och hierarkins logiker, då dessa förutsatte en strukturell ojämlikhet där kvinnor förväntades ha lägre status än män som regel. Istället beskrev Toivo orsakerna bakom trolldomsanklagelserna vara högst individuella sett ur ett genusperspektiv, där enbart rangordningens logik har ett förklaringsvärde.

Sammanfattningsvis började progressionen med en beskrivning av den svenska elitens påverkan på det västfinska samhället, något som synliggjorde graden av förändring utifrån rangordningsfaktorn etnicitet såväl som maktstrukturer. Därefter beskrevs orsakerna vara den bildning och föreställningar som den svenska eliten förde med sig, snarare än att denna elit bar det huvudsakliga ansvaret. Inom det agrara östfinska samhället framfördes istället sociala motsättningar som en orsaksfaktor, utan någon uttalad könsproblematik. Slutligen tillskrevs de

för Finland säregna maskuliniteterna som en orsak, då individers motsättningar beskrevs ha högre förklaringsvärde som orsak än strukturell könsproblematik. Oavsett hur orsakerna beskrivits utifrån de tre logikerna utkristalliseras ekonomisk problematik som en faktor i samtliga tre arbeten. Utifrån detta och den dokumenterade avundsjukan inom de anklagades egna samhällsskikt ter det sig som att orsakerna bakom anklagelserna var rena plånboksargument. Missunnsamhet över framgång och status hos rivaler motiverade anklagelser hos både män och kvinnor i Finland.

8. Diskussion

Den progression som jag i denna undersökning har synliggjort i både Sverige och Finland överensstämmer med de resultat som Johansen (2011) presenterade.¹⁸⁵ Progressionen i de två länderna är en utveckling från rättshistoria ur ett ovanifrån-perspektiv till huvudsakligen socialhistoria, med tydlig påverkan från genusteori och användandet av ett underifrån-perspektiv. Denna progression överensstämmer med tidigare historiografiska undersökningar. Utöver att synliggöra denna progression identifierade Johansens avhandling genusteoretiska ansatser som ett framtida utvecklingsområde för nordisk forskning kring häxprocesser. I enlighet med detta har denna undersökning fokuserat på att synliggöra hur historieskrivningen i Norden har utvecklats utifrån en genusteoretisk ansats. Det är därför inte progressionen i sig som är intressant, utan hur den sett ut. För att möjliggöra jämförelsen av de två länderna har fyra frågeställningar besvarats. De första tre frågeställningarna avsåg hur de trolldomsanklagade, de anklagande och hur orsakerna bakom anklagelserna har beskrivits över tid. Den fjärde frågeställningen, vilka skillnader och likheter som funnits mellan svensk och finsk forskning, var nyckeln till undersökningens jämförelse av de två länderna. För att kunna utläsa den utveckling av genusteorier som skett inom historievetenskapen har jag använt mig av ett genusperspektiv, grundat i Yvonne Hirdmans genussystem¹⁸⁶ och det tillägg som formulerats av Gro Hagemann och Klas Åmark.¹⁸⁷ Hirdmans två logiker dikotomin och hierarkin har kompletterats av Hagemann och Åmarks tredje logik, rangordningen inom könen. Med hjälp av dessa har beskrivningarna av de anklagade, de anklagande och orsakerna bakom anklagelserna analyserats, för att så på vis se hur beskrivningarna av genus förändrats över tid.

---

¹⁸⁵ Johansen. Trolldomsforskning i Norden ca 1970-2010 – en forskningsoversikt, 81-83.

¹⁸⁶ Hirdman. Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning, 117.

¹⁸⁷ Hagemann, Åmark. Från husmors- till jämställdhetskontrakt, 12.

Att både Sveriges och Finlands historiker utgick ifrån en rättshistorisk ansats ur ett ovanifrån-perspektiv för att skildra häxprocesserna är en produkt av deras tid. Heikkinen och Ankarloo författade sina arbeten tätt inpå kvinnohistoriens etablering inom historievetenskapen. Att deras arbeten saknade ett uttalat resonemang kring genus var därför enbart representativt. Deras arbeten synliggjorde ändå en tidig bild av de trolldomsanklagade och orsakerna bakom anklagelserna som särskiljer Norden från kontinentala Europa. Den svenska och västfinska häxan var en medelålders kvinna ur medelklassen. Beskrivningarna av denna kvinnliga majoritet var liknande oavsett vilken sida av Östersjön den bodde på. Heikkinen såväl som Ankarloo beskrev inte ingående majoriteten kvinnor, utan fokuserade istället på minoriteter med anklagade män, vilka representerade intressanta undantag. Vilka manliga minoriteter som beskrevs skiljde sig åt och detta synliggjorde hur den sociala statusen påverkade vem som anklagades och faktiskt dömdes utifrån om de hade hög eller låg status inom det manliga genuset. Heikkinen och Ankarloo förde även liknande resonemang kring de anklagande, då båda återigen fokuserade på intressanta manliga minoriteter. Angående orsakerna tillskrev båda huvudsakligen institutioner, såsom ett utökat rättssamhälle och kyrkan som skapande av klimatet där anklagelser kunde uppstå. Utifrån de två historikernas rättshistoriska ansatser och publikationstillfälle var dessa beskrivningar förutsägbara. Att de synliggjorde det manliga genuset var även det något förutsägbart, då deras beskrivningar av kvinnligt genus utgick ifrån kvinnors relationer till män. Vad som skiljde deras beskrivningar åt var att Ankarloo huvudsakligen beskrev sin manliga minoritet i grupp, medan Heikkinen skildrade enskilda aktörer. Slutligen måste det sägas att en bidragande faktor till att dessa två undersökningar liknar varandra är att de handlar om häxprocesser som var nära både i tid och rum. Mellan Dalarna i Sverige och Österbotten i Finland utmärkte sig närheten till Stockholm som den förbindande länken. Detta beskrev Ankarloo som rättsväsendets och prästerskapets utökade kontroll över samhället medan Heikkinen menade att närheten i sig gav svenska idéer om trolldom möjlighet att etablera sig i Finland.

Lagerlöf-Génetays och Nenonens efterföljande undersökningar skiljde sig i större utsträckning ifrån varandra, vilket tydligare illustrerar hur olika de svenska och finska häxprocesserna var. Religionshistorikern Lagerlöf-Génetays arbete om Dalarnas häxprocesser i ett underifrån-perspektiv beskrev i större utsträckning de kvinnor som Ankarloo identifierat som den svenska majoriteten av anklagade. Dessa tillskrevs vara en nyckelfaktor för att kunna förstå häxprocessernas utbrott, då Lagerlöf-Génetay menade att kvinnoproblematiken i Dalarna kunde förklara vilka som anklagades, vilka som anklagade och orsakerna bakom detta. Lagerlöf-

Génetay tillskrev det kvinnliga genusets aktörskap som en förklaring bakom trolldomsprocesserna. Trots sitt fokus på det kvinnliga aktörskapet beskrev Lagerlöf-Génetay även det manliga genuset, i form av män med låg eller hög status som bärande för anklagelsernas uppkomst. Nenonen beskrev likt Lagerlöf-Génetay både kvinnligt och manligt aktörskap i de östfinska häxprocesserna, men tillskrev inte detta något större förklaringsvärde. Nenonen beskrev istället samhällsklassens påverkan tillsammans med kontinental bildning om häxeri som en förklaring till anklagelserna. Att dessa beskrivningar av könsproblematikens inflytande skiljde sig var naturlig i och med de olika förutsättningarna. För Lagerlöf-Génetays del beskrevs en kvinnlig majoritet som självständiga aktörer tack vare progressionen inom genushistoria. Då inte samma genusproblematik gick att utläsa ur Nenonens undersökning, som istället beskrev förändringen av den trolldomsanklagade som det manliga genuset till det kvinnliga som ett resultat av svensk påverkan, tillskrevs klass och idéer mer förklaringsvärde än genus. Denna närmast postkoloniala slutsats är naturlig utifrån de finska förutsättningarna och hade inte kunnat uppstå som förklaring i de svenska Dalarna.

De efterföljande Östlings och Toivos arbeten beskrev klass- respektive genusproblematik som orsakande bakom anklagelserna. Östling beskrev trolldomsprocesserna i Dalarna och synliggjorde däri både manligt och kvinnligt genus bland de anklagade såväl som de anklagande. Dessa genus förklaringsvärde ansågs dock underordnade klassproblematik, vilket Östling menade låg bakom trolldomsanklagelsernas uppkomst. Östlings analys kan därmed jämföras med Nenonens, då båda synliggjorde genusproblematik men inte tillskrev den förklaringsvärde i någon större utsträckning. Om bondesamhället fungerade likadant på båda sidor Östersjön kan bara spekuleras i, men medelklassens överrepresentation bland de anklagade och anklagande synliggjorde avundsjukan och rivaliteten inom de anklagades egna samhällsskiktets roll i trolldomsanklagelserna. Trots sitt liknande fokus på klassproblematik skiljde sig slutsatserna kring orsakerna bakom anklagelserna åt, där Östlings beskrivning av social maktkamp inom bondeståndet bemöttes av Nenonens beskrivning av den finska kulturen som underordnad den svenska bildningen. Toivo beskrev både kvinnligt och manligt genus, men fokuserade på manlig genusproblematik som en förklaring till de säregna finska häxprocesserna. Likt Östling beskrev Toivo bondesamhället och de män och kvinnor som anklagades och anklagade, men menade att strukturell indelning utefter genus saknade relevans. Toivo beskrev istället individens aktörskap, vilket utifrån den finska kontexten kan summeras som de maskuliniteter som den finske 1600-talsmannen förhöll sig till under trolldomsprocesserna. Toivos fokus på det manliga genuset kan liknas vid Lagerlöf-Génetays

tidigare fokus på det kvinnliga genuset, då bådas arbeten fokuserade på det genus som varit i majoritet inom den finska respektive svenska kulturen. En iakttagelse till följd av denna jämförelse är att det är de två kvinnliga historikerna som tillskriver genusproblematiken stort förklaringsvärde, medan samtida manliga historiker föredragit social problematik som förklaring.

Att progressionen som ägt rum har varit olika i Sverige och Finland är ett resultat av att de två länderna haft olika förutsättningar. Dessa förutsättningar har lett till att reflektioner som inte kunnat uppstå i den svenska kontexten har uppstått i den finska. Skildringarna av de finska häxprocesserna har synliggjort hur post-strukturalistisk genusteori såväl som postkolonial teori med fördel skulle kunna appliceras på andra europeiska häxprocesser. Min reflektion kring detta är att den finska önskan att få skildra sina trolldomsprocesser fristående från det västeuropeiska paradigmet var något som inte skulle kunnat uppstå i Sverige. Sverige var aldrig styrt av en annan makt under 1600-talet och i svenska domstolar dömdes få män för trolldom. Att kunna synliggöra och problematisera det västeuropeiska paradigmet om trolldomsprocesserna kräver att det finns kontrasterande förutsättningar och utfall. Utifrån de tre logiker som styrt min analys finner jag den tredje, rangordningens logik, vara den som i högst grad kan utläsas med förklaringsvärde i samtliga arbeten. Trolldomsanklagelserna, dess offer och förövare blir en produkt av maktkamper inom både det kvinnliga och det manliga genuset oavsett om processerna ägt rum i Sverige eller i Finland. Slutligen verkar även ekonomisk problematik ha genomsyrat alla relationer, mellan män och kvinnor såväl som inom respektive kön. Avundsjuka, rivalitet och förtal kom att orsaka många bål på varsin sida Östersjön.

9. Slutdiskussion

Den slutsats som min jämförelse av svensk och finsk forskning mynnat ut i är att de teoretiska framsteg som sprungit ur den finska kontexten har ett värde för framtida forskning även i andra länder. Precis som Johansen (2011) konstaterade var ett dittills underutvecklat område inom den nordiska forskningen om häxprocesserna genusteorin.¹⁸⁸ De finska verk som publicerats efter Johansens studie pekar därför på att forskningen har utvecklats i den föreslagna riktningen. Likt Johansen har jag önskat beskriva hela Norden, något som kan anses övermäktigt. Men

---

¹⁸⁸ Johansen. Trolldomsforskning i Norden ca 1970-2010 – en forskningsoversikt, 100.

inom denna geografiska avgränsning skulle fler jämförelser kunna bidra med nya fynd. Exempel på detta är jämförelser av Sverige och Danmark som stormakter, Norge och Finland som koloniserade områden eller Finlands och Islands dokumenterade höga andelar dömda manliga häxor. Utifrån den problematik som synliggjorts med hjälp av genusteoretisk analys har det varit intressant att undersöka trolldomsanklagelserna utifrån ett rangordningsperspektiv, där faktorer som etnicitet och individers egna aktörskap har ett förklaringsvärde för processernas uppkomst. I denna studie har jag funnit att oavsett hur och vilket genus som beskrivits så har anklagelserna om trolldom i de allra flesta fall genomsyrats av personliga vendettor om makt eller ekonomiskt välstånd. Huruvida 1600-talsmänniskan beskrivits som en produkt av sitt genus eller inte är ovidkommande, för samtliga arbeten har utpekats medelklassen som den grupp i samhället som berördes mest av anklagelser om trolldom. I och med den avundsjuka gentemot lyckade rivaler som går att utläsa ur beskrivningarna av medelklassen ter sig trolldomsanklagelsen ha sprungit ur det äldsta argumentet i boken: plånboksargumentet. Svaret till vems ärenden elden går är därmed den som tjänar på att en medmänniska blir bränd på bål.

I utförandet av denna undersökning har mängden källmaterial och den språkbarriär som existerar varit de största bekymren. Om denna undersökning skulle göras om från grunden skulle ett mindre urval av källmaterial kunna granskas mer ingående, på bekostnad av det långa tidsspännat och antalet arbeten. Vad det gäller okunskapen i finska som förhindrat användandet av fullständiga avhandlingar är det inte mycket som går att förändra, annat än att hoppas på en översättning eller att samarbeta med en översättare.

Efter att ha studerat trolldomsprocesser och läst om häxor till förbannelse kan ett antagande vara att jag längtar efter slutet på denna uppsats. Men min kontakt med detta intressanta ämne har enbart lett till nya frågor utifrån arbetena som undersökts. Hur nyttjades trolldomsryktet som maktmedel av samhällets utstötta, såsom de resande i Sverige? Hur kom det sig att Martin Stodius fick för sig att studera magi trots att det var olagligt? Hur kom det sig att det finska trollkarlskrået existerade i samhället? Varför var soldater de män som huvudsakligen anklagades för djävulsförbund? Vilka maskuliniteter skulle synliggöras om manliga trolldomsanklagade i Sverige studerades? Dessa frågeställningar, i samspel med den föreslagna utvecklingen av post-strukturell genusteori skulle kunna vidga vår förståelse av det fenomen som är 1600-talets häxprocesser.

10. Källförteckning

10.1 Källmaterial

Ankarloo, Bengt. *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Diss., Lunds universitet, 1971.

Ankarloo, Bengt & Henningsen, Gustav (red.). *Skrifter Bd 13 Häxornas Europa 1400-1700*. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning, 1987.

Heikkinen, Antero. *Paholaisen liittolaiset: Noita – ja magiakäsityksiä ja – oikeudenkäyntejä Soumessa 1600-luvun jälkipuoliskolla* (n. 1640-1712). Diss., university of Helsinki, 1969.

Lagerlöf-Génetay, Birgitta. *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671: Bakgrund i övre Dalarna; Social och eklestiastik kontext*. Diss., Stockholms universitet, 1990.

Muravyeva, Marianna G. & Toivo, Raisa Maria (red.). *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. New York: Routledge, 2013.

Nenonen, Marko. *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620-1700*. Diss., university of Helsinki, 1992.

Nenonen, Marko. Who Bears the Guilt for the Persecution of Witches? *Studia Neophilologica*. Vol. 84, nr. 1, 2012: 70-87. doi: 10.1080/00393274.2012.668072

Nenonen, Marko & Toivo, Raisa Maria (red.). *Writing Witch-Hunt Histories: Challenging the Paradigm*. Boston: Brill, 2014.

Östling, Per-Anders. *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser: En folkloristisk studie av folkliga trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*. Diss., Uppsala universitet, 2002.

10.2 Referensmaterial

Ankarloo, Bengt & Henningsen, Gustav (red.). *Skrifter Bd 13 Häxornas Europa 1400-1700*. Lund: Institutet för rättshistorisk forskning, 1987.

Apps, Lara & Gow, Andrew. *Male witches in early modern Europe*. Manchester: Manchester University Press, 2003.

Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (red.). *Genushistoria – En historiografisk exposé*. Lund: Studentlitteratur, 2004.

Dürango, Ida & Swahn, Sofia. *Häxor i periferin: Trolldomsprocesser i Småland 1604-1619*. Kandidatuppsats, Linnéuniversitet, 2006.

Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik, Towns, Ann & Wängnerud, Lena. *Metodpraktikan*. Femte upplagan. Stockholm: Wolters Kluwer, 2015.

- Hirdman, Yvonne (red.), *Kvinnohistoria: om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion, 1992.
- Hagemann, Gro & Åmark, Klas. *Från husmors- till jämställdhetskontrakt*. I *Häften för kritiska studier*. Vol. 33, Nr 2, 2000.
- Johansen, Else Lilly. *Trolldomsforskning i Norden ca 1970-2010 – en forskningsoversikt*. Diss., Universitet i Tromsø, 2011.
- Kramer, Heinrich, Sprenger, James & Summers, Montague (red.). *Malleus Maleficarum – The Witch Hammer*. Storbritannien: Adanson Press, 1948.
- Levack, Brian P. (red.). *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Levack, Brian P. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. Fjärde upplagan. New York: Routledge, 2015.
- Nationalencyklopedin, häxprocesser.
<http://www.ne.se.proxy.library.ju.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/häxprocesser> (hämtad 2019-11-04)
- Oja, Linda (red.). *Vägen till Blåkulla: Nya perspektiv på de stora svenska häxprocesserna*. Uppsala: Historiska institutionen, 1997.
- Tegler Jerselius, Kristina. *Den stora häxdansen: Vidskepelse, väckelse och vetande i Gagnef 1858*. Diss., Uppsala Universitet, 2003.
- Toivo, Raisa Maria. *Mother, Wife and Witch: Authority and Status in Court Record Narratives in Early Modern Finland*. Diss., Tampere University, 2006.
- Öhman, Niklas. *Språket som maktresurs: Uppfattningar av magisk praktik under trolldomsprocesserna på Åland, 1666-1678*. Kandidatuppsats, Södertörns folkhögskola, 2013.